

ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΚΑΡΜΙΡΗ

Κοσμήτορος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ἡ ΟΜΟΛΟΓΙΑ ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣ ΓΩΔΟΝ ΑΠΟΚΡΙΣΕΩΝ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΦΑΝΟΥΣ ΚΡΙΤΟΠΟΥΛΟΥ ΚΑΙ Ἡ ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΑΥΤΟΥ *

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἡ ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΦΑΝΟΥΣ ΚΡΙΤΟΠΟΥΛΟΥ

Ι. ΑΠΛῆ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

1. Περὶ τοῦ ἑνὸς καὶ τριαδικοῦ Θεοῦ¹.

Ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ γνῶσις εἶναι ἀναγκαιοτάτη καὶ πρὸ πάντων τῶν ἄλλων, διότι τὸ θεμέλιον τῆς σωτηρίας ἡμῶν εἶναι μόνον ὁ Θεός, ὁ τὸ εἶναι ἡμῖν χαρισάμενος καὶ τὸ εἶ ἔσσεσθαι δωρησόμενος. Διαιρεῖται δὲ ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ δογματικὴ διδασκαλία εἰς δύο, ἥτοι εἰς τὴν ἀπλῆν Θεολογίαν καὶ εἰς τὴν οἰκονομικὴν Θεολογίαν, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἀπλῆ πραγματεύεται περὶ τοῦ ἑνὸς καὶ τριαδικοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ δημιουργίας καὶ προνοίας τοῦ κόσμου, ἡ δὲ οἰκονομικὴ περιλαμβάνει τὴν Χριστολογία, Σωτηριολογίαν καὶ Ἐσχατολογία².

Καὶ πρῶτον ἡ ἀπλῆ Θεολογία διδάσκει, ὅτι εἰς καὶ μόνον Θεὸς ὑπάρχει, δηλ. μία οὐσία Θεοῦ, ἀναρχος, ἀγέννητος καὶ ἀγένητος, αἰδίος, ποιητικὴ πάντων τῶν ὄρατῶν τε καὶ τῶν ἀοράτων, κυβερνητικὴ καὶ προνοητικὴ καὶ σωστικὴ τῆς ὄρατῆς καὶ τῆς ἀοράτου κτίσεως. Ἄλλ' ὁ εἰς τὴν οὐσίαν Θεὸς εἶναι τρισυπόστατος, ἥτοι ἡ μία μακαρία καὶ ὑπέρθενος οὐσία εἶναι ἐν τρισὶν ὁμοτίμοις καὶ ἀδιαιρέτοις ὑποστάσεσιν, ἐξ ὧν ἡ μὲν καλεῖται Πατὴρ καὶ προβλευὴς καὶ νοῦς, ἡ δὲ Υἱὸς καὶ λόγος, καὶ ἡ ἕτερα Πνεῦμα ἅγιον καὶ πρόβλημα. Τὰς μακαρίας δὲ ταύτας καὶ ὑπεραγίας ὑποστάσεις οὔτε ὡς μέρη τῆς θεότητος οὔτε ὡς ποιότητος ἐν ἄλλῳ θεωρουμένας πιστεύομεν, «ἀλλ' ἑκάστην τούτων ἰδίως καὶ καθ' ἑαυτὴν ὑφισταμένην ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ οὐσίᾳ, κοινῇ οὔσῃ τῶν τριῶν ὑποστάσεων, ἀκοινωνήτῳ ἰδιώματι τῶν ἄλλων διίσταμένην». Ἡ μία θεότης ὑπάρχει ἐν ταῖς τρισὶν ὑποστάσεσιν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀποτελεῖται ἐξ αὐτῶν, ἵνα μὴ ὑπονοηθῇ σύνθεσις κατὰ

* Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου τεύχους σελ. 86.

1. Ὁμολογ. 1.

2. Αὐτόθι. Πρβλ. καὶ Λόγος πανηγυρικός ἅμα καὶ δογματικός εἰς τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν τοῦ Κυρίου, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 140. Σημειωτέον ὅτι ὁ Α. Fortescue φρονεῖ, ὅτι ἡ τοιαύτη τοῦ Κριτοπούλου «division of «simple» and «economical» theology is curious and is part of his protestantizing tendency» (μν. ἔ. σ. 365), χωρὶς ὅμως ν' ἀναπτύσσει περαιτέρω καὶ νὰ δικαιολογῇ τὴν ἀσθηρικτὸν γνώμην του ταύτην, ἣν δὲν συμμερίζονται βεβαίως οἱ περὶ τὸν Κριτόπουλον εἰδικῶς ἀσχοληθέντες.

τῆς ἀπλῆς καὶ ἀσυνθέτου φύσεως καὶ οὐσίας. Ὅθεν ὁμολογοῦμεν «τὴν τοῦ Θεοῦ μίαν οὐσίαν τελείαν καὶ ὑπερτελῆ εἶναι, τ.ξ. νοεράν, λογικὴν καὶ ἀειζῶσαν· οὐδὲ γὰρ ἂν εἴη τελεία ἐνός τούτων στερομένη· ἀλλ' οὐδὲ διοίσει ἡμῶν, εἰ μὴ ταῦτα ὑποστάσεις εἶεν, καθ' αὐτὰς μὲν ὑφιστάμεναι, μιᾶς δὲ καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας ἐχόμεναι»¹. Ἡ σχέσις δέ, τὴν ὁποίαν ἔχουσιν αἱ τρεῖς ὑποστάσεις πρὸς ἀλλήλας, εἶναι αὕτη: Ὁ μὲν Πατὴρ εἶναι πατὴρ τοῦ Υἱοῦ καὶ προβολεὺς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀμφοτέρων δὲ νοῦς. Ὁ δὲ Υἱὸς εἶναι υἱὸς μὲν μόνου τοῦ Πατρὸς, λόγος δὲ κοινῆ καὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος· εἶναι λόγος καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διότι ἐν τῷ Θεῷ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἕτερος λόγος παρὰ τὸν οὐσιώδη καὶ ἐνυπόστατον, ἦτοι τὸν Υἱόν, καὶ ἐπομένως καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ὡς Θεός, δὲν ἔχει ἀνάγκην ἄλλου λόγου, ἀλλ' ἔχει τὸν οὐσιώδη καὶ ἐνυπόστατον τοιοῦτον. Τὸ δὲ Ἅγιον Πνεῦμα εἶναι πρόβλημα μὲν μόνου τοῦ Πατρὸς, πνεῦμα δὲ κοινῆ καὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ἐν τῇ Ἁγίᾳ Τριάδι εἶναι μία ἀρχὴ καὶ ἐν αἴτιον, ὁ Πατὴρ, ἐνῶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα εἶναι αἰτιατὰ, ἀμφοτέρωθεν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς φυσικῶς πεφυκῶτα, καὶ διὸ ὁ μὲν Υἱὸς γεννητῶς, τὸ δὲ Ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορευτῶς· ἀμφοτέρωθεν δὲ εἶναι τῆς αὐτῆς οὐσίας τῷ Πατρὶ, καὶ ἐντεῦθεν ἡ Ἁγία Τριάς εἶναι ὁμοούσιος.

Οὕτως, ἄρα, ὁ Θεὸς εἶναι μόνος ἅμα καὶ τριάς. Καὶ τὴν μὲν μονάδα τηροῦμεν, ἀναφέροντες καὶ τὸν Υἱόν καὶ τὸ Πνεῦμα εἰς μίαν ἀρχὴν καὶ ἐν αἴτιον, τὸν Πατέρα, ἄνευ συναλοιφῆς καὶ συνθέσεως· τὴν δὲ τριάδα, ἀποκλείοντες πᾶσαν συναλοιφὴν ἢ ἀνάλυσιν ἢ σύγχυσιν τῶν τριῶν ὑποστάσεων· καὶ τὰς ιδιότητας ἐκάστης τῶν ὑποστάσεων φυλάττομεν, ἀποδίδοντες τῷ μὲν Πατρὶ μόνῳ τὴν τε γέννησιν τοῦ Υἱοῦ καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τῷ δὲ Υἱῷ μόνῳ τὸ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς γεννᾶσθαι, καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι μόνῳ τὸ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι ἦτοι ὑφίστασθαι. Ὡστε ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ὑφίστανται μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὁμοούσια καὶ συνάναρχα καὶ συναίδια αὐτῷ ὄντα, ἀλλ' οὐχὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἀκριβῶς δὲ ὁ διάφορος οὗτος τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν τρόπος, ἄγνωστος καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις, ὑποδηλοῦται καὶ ἐκ τῶν διαφορῶν προσηγοριῶν αὐτῶν, ἦτοι τῆς γεννήσεως ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τῆς ἐκπορεύσεως ἐπὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, αἵτινες πάντως σημαίνουσι, ὅτι αἱ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεις δὲν εἶναι ἀλλότριαι τῆς τοῦ Πατρὸς. Κατὰ τὴν τάξιν εἶναι πρῶτος ὁ Πατὴρ, δευτέρος ὁ Υἱὸς καὶ τρίτον τὸ Ἅγιον Πνεῦμα· ἀλλ' οὐχὶ καὶ κατὰ τὴν ἀξίαν, καθ' ἣν καὶ αἱ τρεῖς ὑποστάσεις εἶναι ὁμότιμοι ἀλλήλαις κατὰ πάντα. Λέγοντες δὲ τάξιν ἐννοοῦμεν κυρίως τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐγνώσθη ἡμῖν ἡ ἀπρόσιτος τριάς· οὕτω πρῶτος ἐφανερώθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὁ Πατὴρ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, εἶτα

1. Λόγος πανηγυρικός ἅμα καὶ δογματικός..., ἐνθ' ἂν. σ. 140.

ὁ Υἱὸς κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν, καὶ τελευταῖον τὸ Ἅγιον Πνεῦμα κατὰ τὴν βάπτισιν καὶ τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ Σωτῆρος καὶ κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν.

2. Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος¹

Ἐν πρώτοις ἡ λέξις πνεῦμα εἶναι πολυσήμαντος· οὕτω πνεῦμα λέγεται ὁ ἄνεμος, τὸ ἐν τοῖς ζώοις ζωτικόν, ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ἄγγελος, ἕκαστον χάρισμα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ τρίτη ὑπόστασις τῆς μιᾶς θεότητος, καὶ τέλος καὶ αὐτὴ ἡ τρισυπόστατος θεότης, κατὰ τὸ Ἰωάν. 4,24. Εἶτα ἡ λέξις ἐκπορεύεσθαι σημαίνει κυρίως μὲν τὸ ἐκ τινος τόπου ἐξέρχεσθαι, μεταφορικῶς δὲ τὴν ἄχρονον ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑπαρξίν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καὶ κυριολεκτικώτερον τὴν τῶν χαρισμάτων τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκ τὴν κτίσιν ἀπόδοον εἰς ἀσφάλειαν καὶ διαμονὴν ταύτης. Ὅταν λοιπὸν οἱ ἱεροὶ Πατέρες, ὁμιλοῦντες περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐκλαμβάνωσι ταύτην ὑπὸ τὴν δευτέραν σημασίαν, τὴν τῆς ἀνάρχου δλν. ὑπάρξεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, συνυποδηλουμένης ἅμα καὶ τῆς διαφορᾶς τῆς υἱικῆς καὶ πνευματικῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἐκατέρων κατὰ διάφορον τρόπον ὑπάρξεως, τότε ὁμολογοῦσι ταύτην ὡς γενομένην ἐκ μόνοι τοῦ Πατρὸς, οὐχὶ δὲ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· ὅταν δὲ ἐκλαμβάνωσι ταύτην ὑπὸ τὴν τρίτην ἔννοιαν, τὴν τῆς χρονικῆς δλν. ἐκπορεύσεως ἥτοι προόδου καὶ πέμψεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τῶν χαρισμάτων αὐτοῦ εἰς τὰ κτίσματα, τότε ὁμολογοῦσι ταύτην ὡς γενομένην ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ, ἢ προσέτι καὶ ἐξ ἀμφοτέρων, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἢ καὶ ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ αὐτοδеспότου καὶ αὐτεξουσίου Πνεύματος, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ πρὸς τὰ ἔξω ἐνέργεια τῆς ὁμοουσίου Τριάδος εἶναι κοινὴ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι. Ἐπομένως τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκλαμβάνουσιν οἱ ἱεροὶ Πατέρες ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα φαίνεται διὰ τοῦ Υἱοῦ, γινώσκειται διὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ πέμπεται τοῖς ἀνθρώποις διὰ τοῦ Υἱοῦ, οὐχὶ δὲ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι δῆθεν τὸ Ἅγιον Πνεῦμα αἰτίαν καὶ ἀρχὴν τῆς ἑαυτοῦ ὑποστάσεως ἔχει καὶ τὸν Υἱόν, διότι τοιαύτη αἰτία καὶ ἀρχὴ εἶναι μόνον ὁ Πατήρ. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ θαυματουργὸς ὁμολογεῖ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ—Πατρὸς τὴν ὑπαρξίν ἔχον καὶ δι' Υἱοῦ πεφηνὸς τοῖς ἀνθρώποις². Πάντα δὲ ταῦτα, διότι ἡ μὲν ἐνδοτέρα ἐνέργεια τῆς Ἁγίας Τριάδος, οἷα ἡ γέννησις καὶ ἡ ἐκπόρευσις, εἶναι ἰδίᾳ ἐκάστη τῶν τριῶν ὑποστάσεων καὶ ἀκωινώνητος, διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει εἰσάγεται σύγχυσις ἐν τῇ ἀσυγχύτῳ Τριάδι· ἡ δὲ πρὸς τὰ ἔξω ἐνέργεια τῆς Ἁγίας Τριάδος, οἷα ἡ δημιουργία, ἡ πρόνοια, ἡ σωτηρία κ.τ.τ., εἶναι κοινὴ καὶ τῶν τριῶν ὑποστάσεων, διότι ἄλλως δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ τὸ ὁμοούσιον καὶ ὁμοδύ-

1. Ὁμολογ. 1.

2. Ἐκθεσις πίστεως. Migne P. G. 10, 985.

ναμον τῶν τριῶν ὑποστάσεων¹. Ἐπειτα διὰ τῆς εἰς ἓν αἷτιον καὶ μίαν ἀρχήν, τὸν Πατέρα, ἀναγωγῆς τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος διασφύζεται καὶ ἡ μοναρχία ἐν τῇ θεότητι, ἐνῶ διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος παρεισάγεται ἡ διαρχία ἐν αὐτῇ. «Ἔστι γὰρ οὐχ ὁ τυχὼν κίνδυνος, δύο ἀρχάς ἢ δύο αἷτια δογματίζειν ἐπὶ τῆς μιᾶς θεότητος, τῶν ἁγίων Πατέρων βωόντων, εἰς ἓν αἷτιον χρῆ ἀναφέρεσθαι τὸν τε Υἱὸν καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ἢ ἢ τε τοῦ Θεοῦ μοναρχία εὐσεβῶς σφύζεται καὶ ἡ ἰδιότης ἐκάστη τῶν θεαρχικῶν ὑποστάσεων εὐαγῶς φυλάττηται». Τῷ ὄντι, ἀφοῦ παρὰ πάντων, καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν Λατίνων, ὀρίζονται τρεῖς ὑποστάσεις ἐν ἀκοινωνήτῳ ἰδιότητι καὶ ἐν ἀκοινωνήτῳ τρόπῳ τοῦ ὑφίστασθαι, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ διαφυλάσσωνται ἀσυγχύτως, ὅταν ὁ αὐτὸς λέγεται καὶ Υἱὸς καὶ προβολεύς, συγχεομένων οὕτω τῶν ὑποστατικῶν ἰδιοτήτων τῶν τριῶν προσώπων, περὶ ὧν πάντες οἱ Πατέρες δομοθυμαδὸν διδάσκουσιν, ὅτι εἶναι ἀκοινωνήτοι καὶ ἰδιάζουσαι ἐκάστη ὑποστάσει;

Μετὰ τὴν θετικὴν ταύτην ἀνάπτυξιν τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας περὶ τῆς ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀναρεῖ ὁ

1. Εἰς ἐπίρρωσιν τούτων ὁ Κριτόπουλος προσάγει μαρτυρίας ἐκ τε τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως. Καὶ ἐκ μὲν τῆς ἁγίας Γραφῆς ἀναφέρει τὸ Ἰωάν. 15, 26, «ἐν οἷς ἀριδῆλως ἀπεφῆναι τὴν τε πρὸς τὰ ἔξω τῆς ὁμοουσίου Τριάδος ἐνέργειαν κοινήν εἶναι καὶ τὴν ἐνδοτέραν ἰδίαν καὶ ἀκοινωνήτων. Τὴν μὲν διὰ τοῦ «ὄν ἐγὼ πέμψω», ὡς ἀλλαχοῦ «ὄν ὁ Πατὴρ πέμψει ἐν τῷ ὀνόματί μου». Ἐπειδὴ οὖν καὶ ὁ Πατὴρ πέμπει τὸ Ἅγιον Πνεῦμα καὶ ὁ Υἱὸς πέμπει τοῦτο, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα οὐ μόνον ἐξ ἀμφοῖν πέμπεται τοῖς κτίσμασιν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἑαυτὸ πέμπει καὶ μεταδίδωσιν ἑαυτὸ οἷς ἂν βούλεται (αὐτοδέσποτον γὰρ καὶ αὐτεξούσιον, ὡς τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ δυνάμεως Πατρὶ τε καὶ Υἱῷ, καὶ ὅπου θέλει πνεῖ καὶ διαιρεῖ ἐκάστῳ, ὡς βούλεται)· φανερόν ὅτι κοινὴ ἢ τῆς ὑπερουσίου Τριάδος πρὸς τὰ ἔξω ἐνέργεια. Τὴν δὲ ἐνδοτέραν ἰδίαν καὶ ἀκοινωνήτων διὰ τοῦ εἰπεῖν «παρὰ Πατρὸς» ἐγὼ, φησι, πέμψω, ὡς ταῦτα τῷ Πατρὶ δυνάμενος ἐν τοῖς ἔξω, ἀλλὰ παρὰ τοῦ Πατρὸς τὸν παράκλητον πέμψω, ὡς ἐκεῖθεν τὴν αἰτίαν ἔχοντα καὶ ὡς τοῦ Πατρὸς πηγῆς καὶ αἰτίου ὄντος ἐμοῦ τε καὶ τοῦ ἄλλου παρακλήτου, ἦτοι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἐπειτα μᾶλλον τοῦτο σαφηνίσαι βουλόμενος ἐπήγαγε «τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· δι' οὗ σαφέστατα ἔδειξεν, ὅτι πέμπεται μὲν τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἢ καὶ ἐξ ἀμφοῖν καὶ χορηγεῖται καὶ γινώσκειται ἐξ ἀμφοῖν, ἔχει δὲ αἰτίαν τῆς αὐτοῦ ἀνάρχου ὑπάρξεως τὸν ἀναρχὸν αὐτοῦ προβολέα καὶ πατέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ». Ἐκ δὲ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως ἀναφέρει μαρτυρίας τῆς Ἀ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, τοῦ Ψευδοδιονυσίου Ἀρεοπαγίτου, τοῦ Γρηγορίου Νεοκαισαρείας, τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καὶ τοῦ ἐπ' ὀνόματι τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου φερομένου συμβόλου (Quicumque), «εἰ καὶ τινες ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει προσέθησαν καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀλλὰ χάρις τῇ θεῇ προνοίᾳ μέχρι μὲν τοῦ φθαρῆναι τὸ λατινικὸν συγχωρησάσῃ, κρίμασιν οἷς αὕτη οἶδε, φυλάξασῃ δὲ τὸ ἑλληνικὸν ἀκίβδηλον, ἵνα σαφῶς πληρωθῇ τὸ «ὁ δρασοῦμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν». (Ἰωβ 5, 13. Α' Κορ. 3, 19).

Κριτόπουλος τὰς ἀπὸ μέρους τῶν Λατίνων προβληθείσας ἐνστάσεις: Πρῶτον, ἀφοῦ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα πέμπεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἄρα καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ὑφίσταται. Ἄλλ' ὁ συλλογισμὸς οὗτος οὐδαμῶς εὐοδοῦται· πᾶν δηλ. τὸ ἐκ τινος πεμπόμενον δὲν ἔπεται ὅτι καὶ ἐξ ἐκείνου ἔχει τὴν ὑπαρξιν· διότι ἄλλο σημαίνει τὸ πέμπεσθαι καὶ ἄλλο τὸ ἐκπορεύεσθαι καὶ ὑφίστασθαι. Ὡς εἰδομεν, τὸ μὲν πέμπεσθαι σημαίνει τὴν κοινὴν τῆς ὁμοουσίου Τριάδος ἐνέργειαν πρὸς τὰ ἔξω, τὸ δὲ ἐκπορεύεσθαι ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀνάρχου ὑπάρξεως, ὡς καὶ τὸ γεννᾶσθαι, σημαίνει τὴν ἀκοινώνητον καὶ ἰδιάζουσαν ἐκάστη τῶν ὑποστάσεων ἐνδοτέραν ἐνέργειαν καὶ ἰδιότητα αὐτῶν. Διότι ἄλλως, μὴ φυλαττομένων τῶν ἰδιοτήτων ἐκάστης ὑποστάσεως, θὰ ἐπήρχετο σύγχυσις ἐν τῇ ἀσυγγύτῳ Τριάδι, καὶ ἐπὶ πλέον θὰ ἠδύνατο, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, νὰ λεχθῆ, ὅτι καὶ ὁ Υἱὸς γεννᾶται καὶ ἐκ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀφοῦ λέγεται ἐν Ἦσ. 48, 16, ὅτι πέμπεται καὶ ἐξ αὐτοῦ. Δεύτερον, ἀφοῦ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα λέγεται καὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ πνεῦμα, ἄρα καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἔχει τὴν ὑπαρξιν, ἰσχυρίζονται οἱ Λατίνοι. Ἄλλὰ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα λέγεται καὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ πνεῦμα κατὰ διάφορον λόγον· τοῦ Πατρὸς μὲν, ὡς ἐξ ἐκείνου τὴν ὑπόστασιν ἔχον καὶ ὁμοούσιον αὐτῷ ὄν· τοῦ Υἱοῦ δέ, ὡς ὁμοούσιον καὶ ἀχώριστον καὶ ὁμότιμον αὐτῷ ὄν, οὐδέποτε δὲ καὶ ὡς ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὴν ὑπόστασιν ἔχον. Τρίτον, ἀφοῦ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα λέγεται ὅτι λαμβάνει ἐκ τοῦ Υἱοῦ (κατὰ τὸ «ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν»¹), ἄρα καὶ τὴν ὑπόστασιν λαμβάνει καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἰσχυρίζονται οἱ Λυτικοί. Ἄλλὰ τὸ χωρίον τοῦτο διδάσκει ἀπλῶς τὴν ταυτότητα τῆς διδασκαλίας Υἱοῦ καὶ Πνεύματος· διότι τῷ Υἱῷ ὡς ἀνθρώπῳ, ἐν ᾧ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος ἐνέφκησε σωματικῶς,² ἐνεπιστεύθη ἡ θεότης ἅπασαν τὴν σοφίαν καὶ διδασκαλίαν, ἐξ ἧς καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα λαμβάνει καὶ ἀναγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις, ἐπανάληψιν τῶν παρὰ τοῦ Υἱοῦ λεχθέντων ποιοῦν, ἧτις πάντως ἐγένετο ἐν χρόνῳ καὶ οὐχὶ ἀχρόνως. Κινδυνεύουσι δὲ οἱ Λατίνοι, ἐκλαμβάνοντες τὸν μέλλοντα «λήφεται» περὶ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, νὰ περιπέσωσιν εἰς τὴν βλασφημίαν, ὅτι τότε ἔμελλε νὰ λάβῃ τὴν ὑπόστασιν τὸ προαιώνιον Πνεῦμα, ὅπερ ὅμως εἶναι ὁμοούσιον καὶ συνἀνάρχον καὶ συναἰδίον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. Τέταρτον, κατὰ τὸ Ἰωάν. 16, 15, πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, εἶναι καὶ τοῦ Υἱοῦ· ἀλλ' ὁ Πατὴρ ἔχει τὸ ὑποστατικῶς προβάλλειν τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ἄρα καὶ ὁ Υἱὸς ἔχει τοῦτο, ἰσχυρίζονται οἱ Λατίνοι. Ἄλλὰ τοιοῦτός τις συλλογισμὸς δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς μοναρχίας καὶ εἰς τὴν Σαβελλικὴν υἱοπατρίαν· διότι ὁ Πατὴρ, πρὸς τῷ ὑποστατικῶς προβάλλειν τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ἔχει καὶ τὸ ὑποστατικῶς γεννᾶν τὸν

1. Ἰωάν. 16, 14.

2. Κολοσ. 2, 9.

Υἱὸν καὶ εἶναι πατέρα αὐτοῦ· ἐὰν λοιπὸν ἠθέλομεν ἐπεκτείνειν τὸν ἄνω συλλογισμόν καὶ περιλάβει ἐν τῇ λέξει «πάντα» καὶ τὰ δύο ταῦτα, τότε εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι καὶ ὁ Υἱὸς ἔχει τὸ γεννᾶν καὶ πατέρα εἶναι, ὅπερ αἰρετικόν. Ἀντιθέτως, τὸ «πάντα» ἐνταῦθα σημαίνει, ὅτι, φυλαττομένων ἀσυγχύτως τῶν ἰδιοτήτων ἐκάστης τῶν θεαρχικῶν ὑποστάσεων, ὅσαι ἀφορῶσιν πρὸς τὴν ἔνδον ἐνέργειαν, δηλ. τὴν ἀγεννησίαν, τὴν γέννησιν καὶ τὴν ἐκπόρευσιν, εἶναι κοινὰ πάντα τὰ λοιπὰ, τὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν πρὸς τὰ ἔξω ἐνέργειαν, καὶ εἰς τὰς τρεῖς θείας ὑποστάσεις τῆς ὁμοουσίου καὶ ὁμοδυνάμου Τριάδος. Ἐπειτα δὲ τὸ «πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ἐμὰ ἐστίν», ἀναφέρεται μᾶλλον εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ Κυρίου ἢ εἰς τὴν θεότητα αὐτοῦ, ἥτις θεότης, κοινὴ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι οὕσα, ἔχει ἅπαντα, ἐσωτερικὰ τε καὶ ἐξωτερικὰ, κοινὰ καὶ ἀδιόριστα, ἐκτὸς μόνον τῶν ἐνδοτέρων, δηλ. τῶν ὑποστατικῶν ἰδιοτήτων τῆς ἀγεννησίας καὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἐκπορεύσεως, αἵτινες εἶναι ἴδιαι τῶν τριῶν ὑποστάσεων καὶ ἀκοινωνήτοι· ἀποδοτέον ἄρα τὸ «πάντα» εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, οὕτως ὥστε ὁ Κύριος καὶ ὡς ἄνθρωπος εἶχε ταῦτα, τῆς θεότητος παραδούσης αὐτῷ τὰ πάντα. Πέμπτον, ἀφοῦ οἱ Πατέρες ὀνομάζουσι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα *εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ καὶ ῥῆμα τοῦ Υἱοῦ*, ἔχει ἄρα τοῦτο καὶ τὴν ὑπόστασιν ἐκ τοῦ Υἱοῦ, λέγουσιν οἱ Λατῖνοι. Ἄλλ' ἢ μὲν προσηγορία εἰκῶν τοῦ Υἱοῦ σημαίνει τὸ δι' οὗ ὁ Υἱὸς γνωρίζεται, καὶ οὐχὶ ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἔχει τὴν ὑπόστασιν τὸ Πνεῦμα· ὅπως δηλ. δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν τελείως τὸν Πατέρα, εἰ μὴ διὰ τοῦ Υἱοῦ, οὕτως οὐδὲ τὸν Υἱὸν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν τελείως, εἰ μὴ διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅπερ ἀποκαλύπτει ἡμῖν τὸν Υἱόν. Ἡ δὲ προσηγορία ῥῆμα τοῦ Υἱοῦ ἢ τοῦ Λόγου δηλοῖ, ὅτι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα σαφηνίζει καὶ βεβαιοῖ ἐν ταῖς καρδίαις τῶν πιστῶν τὰ λεγόμενα παρὰ τοῦ Υἱοῦ, ὅστις ἐπὶ πλέον πάνθ' ὅσα λαλεῖ, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ λαλεῖ, κατὰ τὸ Ἰωάν. 6,63. Ἐκτον, ὡς πρὸς τὸ ὑπὸ τῶν Λατίνων προσαγόμενον *διὰ τοῦ Υἱοῦ*, ὅπερ ἅπαντ' ἀπαρὰ τισι Πατρᾶσι, πρέπει νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀναρχὸν καὶ αἰδίον ὑποστατικὴν ὑπαρξίν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀλλ' εἰς τὴν ἐν χρόνῳ ἐπὶ τὴν κτίσιν πρόοδον καὶ φανέρωσιν καὶ πέμψιν αὐτοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη.¹ Ἐντεῦθεν καὶ οὐδεὶς τῶν ἁγίων Πατέρων ἐδίδαξεν, ὅτι τὸ Ἅγιον

1. «Ἐπειτα καὶ εἰ δῶμεν, ὅτι περὶ τῆς ἀναρχοῦ ὑπάρξεως τοῦτο τοῖς θεοῖς Πατρᾶσιν εἰρηται, ἰστέον, ὅτι καὶ οἱ Πατέρες καὶ ἡ ἁγία Γραφή εἰδῶσαι πολυλάκις ἐκ τῶν κατὰ φύσιν τὰ ὑπὲρ φύσιν εἰκάζειν. Ὡσπερ οὖν διὰ τοῦ παρ' ἡμῖν λόγου πρόεισι πάντοτε πνεῦμα, οὐ μὴν δὲ ἐκ τοῦ λόγου ἔχει τὴν αἰτίαν τὸ ἡμέτερον πνεῦμα, οὕτω καὶ διὰ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ πρόεισι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλ' οὐκ ἔχει τὴν αἰτίαν ἐκ τοῦ Λόγου, δι' οὗ πρόεισιν, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου. Καὶ ὡσπερ ἀδύνατον τὸν καθ' ἡμᾶς λόγον εἶναι ἄνευ πνεύματος, καίπερ μὴ ὄντα αἰτίον τοῦ πνεύματος, οὕτως ἀδύνατον τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον εἶναι ἄνευ τοῦ

Πνεῦμα ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τινὲς δὲ μάλιστα καὶ ἠρνήθησαν ρητῶς τοῦτο, ὡς ὁ μέγας Ἀθανάσιος, οἱ δύο Γρηγόριοι, ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, ὁ Ἰωάννης Λαμασκηνὸς καὶ ἄλλοι. Ἐβδομον, ἀσύστατος ἐντελῶς εἶναι καὶ ἡ δικαιολογία τῶν Δυτικῶν, ὅτι κατέφυγον εἰς τὸ Filioque, διὰ νὰ δεῖξωσιν ὅτι ὁ Υἱὸς εἶναι ὁμοούσιος καὶ ἰσοδύναμος τῷ Πατρί· διότι ἀρκοῦσι πρὸς τοῦτο αἱ σαφεῖς μαρτυρίαι τῆς ἁγίας Γραφῆς ἐν Ἰωάν. 10, 30 καὶ 12, 41, Ἀ΄ Ἰωάν. 5, 7, Ἡσ. 6, 1 καὶ 9 κ.τ.λ. Ἀφοῦ λοιπὸν ἔχομεν σαφῆ καὶ ἀληθῆ χωρία τῆς ἁγίας Γραφῆς περὶ τῆς ὁμοουσιότητος τοῦ Υἱοῦ καὶ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τίς ἡ ἀνάγκη «τῶν μὴ ὄντων καὶ ἐπικινδύνων, πλαττομένων δὲ τῇ ἀκαίρῳ τῶν ἀνθρώπων περιουσίᾳ;» Καὶ ἐν τέλει ὑπογραμμίζεται ὁρθῶς: «Ἐτι μὴδὲ τοῦτο λανθανέτω, ὅτι πάντα τὰ περὶ Θεοῦ ἐστι δόγματ' ἀναγκαῖα πρὸς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι. Ἀλλὰ τὰ πρὸς σωτηρίαν ἀναγκαῖα κατ' ἀρχὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκηρύχθη. Τοῦτο δὲ οἶδαμεν νεωτερικὸν εἶναι, διὰ πάνυ πολλῶν ἐτῶν τῆς καθόλου Ἐκκλησίας μὴδ' ὄντιναοῦν λόγον τούτου περὶ κινήσεως. Πῶς οὖν οἷόν τε εὐσεβείας καὶ ὀρθοδοξίας ἔχουσαι τὸ χθὲς καὶ πρότερον εὐρεθῆν;».

3. *Περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀοράτου καὶ τοῦ ὁρατοῦ κόσμου καὶ τῆς πώσεως τῶν κακῶν ἀγγέλων*¹

Ὁ ἐν Τριάδι Θεός, ἐξ ἄκρας ἀγαθότητος κινούμενος, ὡς ἀγαθὸς καὶ ὑπεράγαθος, ἠθέλησε νὰ δημιουργήσῃ τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, διὰ νὰ μεταδώσῃ αὐτοῖς ἐκ τῆς ἑαυτοῦ ἀγαθότητος καὶ χάριτος, οὐχὶ δὲ ὡς ἔχων χρεῖαν τούτων, διότι ὁ Θεὸς εἶναι ἀνεκδέχης καὶ ὑπεραυτάρκης. Ἐδημιούργησε λοιπὸν πρῶτον μὲν τὸν πνευματικὸν κόσμον, εἶτα δὲ τὸν ὑλικὸν καὶ τελευταῖον τὸν σύνθετον ἐκ πνεύματος καὶ ὕλης ἄνθρωπον.

Καὶ πρῶτον ὁ Θεὸς ἐννοεῖ τὰς οὐρανίους καὶ πνευματικὰς δυνάμεις, καὶ τὸ ἐννόημα εὐθὺς ἔργον ἐγένετο. Αἱ οὕτω δὲ δημιουργηθεῖσαι οὐράνιοι δυνάμεις διαιροῦνται, κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ Ψευδοαρεοπαγίτου κρατήσασαν τριττὴν διαίρεσιν, εἰς τρεῖς διακοσμήσεις, ἐκάστη τῶν ὁποίων περιέχει τρεῖς τάξεις, ἧτοι ἡ μὲν πρώτη τὰ χερουβείμ, τὰ σεραφεείμ καὶ τοὺς θρόνους, ἡ δὲ

Ἁγίου Πνεύματος, καίπερ μὴ ὄντα αἴτιον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐπεὶ μόνος ὁ Πατὴρ ἀμφοῖν, Υἱοῦ τε καὶ Ἁγίου Πνεύματος, αἴτιος. Ἐτι πανθ' ὅσα ὁ Πατὴρ ἧτοι ποιεῖ ἢ ἐνεργεῖ (λέγω δὲ ποίησιν τὴν κτίσιν, ἐνεργεῖαν δὲ τὸ κατὰ φύσιν), διὰ Λόγου καὶ ποιεῖ καὶ ἐνεργεῖ, τ. ἔ. μετὰ Λόγου καὶ σὺν Λόγῳ ταῦτα καὶ ποιεῖ καὶ ἐνεργεῖ, καὶ οὐδὲν ἀλόγως καὶ ποιεῖ καὶ ἐνεργεῖ. Ἐνεργῶν οὖν φυσικῶς καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διὰ Λόγου, τ. ἔ. σὺν Λόγῳ καὶ κατὰ Λόγον ταύτην ἐνεργεῖ» (Ὁμολογ. 1).

1. Ὁμολογ. 2.

δευτέρα τὰς κυριότητας, τὰς ἐξουσίας καὶ τὰς δυνάμεις, καὶ ἡ τρίτη τὰς ἀρχάς, τοὺς ἀρχαγγέλους καὶ τοὺς ἀγγέλους. Κατὰ τὶ δ' ὁμοῦ διαφέρουσι ἀπ' ἀλλήλων αἱ ἑννέα αὐτὰ τάξεις, ἂν φύσει ἢ στάσει, εἶναι ἄγνωστον ἡμῖν. Μετὰ ταῦτα ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς ἐκ τοῦ μηδενὸς τὴν ὕλην τοῦ κόσμου, ἦν εἶτα εἰδοποιήσας καὶ εἰς μορφὴν τρέψας παρήγαγεν ἐν ἑξ ἡμέραις τὸν αἰσθητὸν καὶ ὄρατον τοῦτον κόσμον, ὁ ὁποῖος λέγεται ὅτι σύγκειται ἐκ τρισάφων στοιχείων, ἦτοι πυρός, ἀέρος, γῆς καὶ ὕδατος. Ἀπαρτίσας λοιπὸν ὁ δημιουργὸς τὸν αἰσθητὸν κόσμον καὶ παραστήσας αὐτὸν ἐνώπιον τῶν πνευματικῶν καὶ οὐρανίων δυνάμεων, παρεχώρησεν αὐταῖς νὰ ἐκλέξωσι μεταξὺ τῆς εἰς τὸν δημιουργὸν αὐτῶν ὑποταγῆς ἢ ἀνυποταγῆς· ὅ,τι δὲ ἤθελον ἐλευθέρως ἐκλέξει, θὰ παρέμενον ἐν αὐτῷ ἐς αἰεὶ ἄτρεπτοι καὶ ἀμετάβλητοι. Καὶ αἱ μὲν ἑννέα ἀνωτέρω τάξεις προετίμησαν τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ διαγωγὴν καὶ ὑποταγὴν αὐτῷ, ἀποτελέσασαι τοὺς ἀγαθοὺς ἀγγέλους. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἔλαβον οὗτοι παρὰ τοῦ Θεοῦ ὡς βραβεῖον τὴν ἐν τῷ ἀγαθῷ διηνηκῆ καὶ μόμιμον καὶ σταθερὰν διαμονὴν καὶ τὴν ἀπὸ τούτου παντελῆ ἀτρεψίαν, στερεοποιηθέντες καὶ μονιμοποιηθέντες ἐν τῷ ἀγαθῷ. Οἱ ἀγαθοὶ ἄγγελοι ἔχουσιν ὡς ἔργον νὰ γινώσκωσι καὶ προσκυνῶσι καὶ λατρεύωσι τὸν δημιουργὸν καὶ δεσπότην αὐτῶν ὡς Θεὸν τῶν πάντων καὶ νὰ ἐκτελῶσι τὰς βουλὰς καὶ διαταγὰς αὐτοῦ μετὰ σπουδῆς καὶ προθυμίας πολλῆς. Ἄλλ' ὁ ἄρχων τῆς δεκάτης τάξεως, ὁ λεγόμενος Ἐωσφόρος, ὁ λαβὼν παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν διοίκησιν τῶν μετὰ τὴν σεληνιακὴν σφαῖραν, ὑπὸ τύφου καὶ ἀλαζονείας ἔταρθεῖς, ἐξέλεξεν ἐλευθέρως καὶ θεληματικῶς τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποστασίαν, πείσας καὶ συμπαρασύρας εἰς τοῦτο καὶ πᾶσαν τὴν ὑφ' ἑαυτὸν τάξιν. Ἐντεῦθεν καὶ πάντες οὗτοι ἐξέπεσαν τῆς θείας δόξης καὶ κατήνησαν εἰς τὸ ἄκρον τῆς κακίας, ἀποτελέσαντες τοὺς κακοὺς ἀγγέλους ἢ δαίμονας. «Καὶ καθάπερ σφαῖρα κατὰ πρानοῦς ἀφειθεῖσα οὐκ ἂν λάβοι τὸ στάσιμον, πρὶν ἂν αὐτὸ τὸ ἔσχατον τοῦ χάσματος καταλάβοι, οὕτω κἀκεῖνοι, ἀπαξ τοῦ Θεοῦ ἀποστάντες, οὐχ οἷόν τε ἦν ἄλλως, εἰ μὴ εἰς αὐτὸ τὸ τῆς κακίας ἀκρότατον βάραθρον ἀφίκοιντο». Παρέμειναν δ' ἔκτοτε οἱ δαίμονες ἐν τῷ κακῷ ἄτρεπτοι καὶ ἀμετάβλητοι, στερεοποιηθέντες καὶ μονιμοποιηθέντες ἐν αὐτῷ. Ὁ πάλαι διὰ τὴν λαμπρότητα Ἐωσφόρος, νῦν διὰ τὴν ἔπαρσιν ἐγένετο σκότος μετὰ πάντων τῶν σὺν αὐτῷ. Ὡς ἔργον δὲ ἔχουσιν οἱ ἀποστάται οὗτοι ν' ἀποπειρῶνται διὰ παντός, ἵνα ἀνθίστανται καὶ πολεμῶσι κατὰ τοῦ ἁγίου θελήματος τοῦ Θεοῦ, προτρέποντες καὶ παρασύροντες τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸ κακόν, ἀλλὰ χωρὶς καὶ νὰ δύνανται νὰ ἐκβιάζωσι καὶ ἐξαναγκάζωσιν αὐτοὺς εἰς τοῦτο. Ὁ Θεὸς θέλει συγχωρήσει τὸ τοιοῦτον μέχρι τακτῆς ἡμέρας, ὅτε θὰ πέμψῃ αὐτοὺς εἰς κόλασιν αἰώνιον, εἰς ἣν προώρισεν αὐτοὺς προϊδὼν ὅτι μέλλουσι νὰ πράξωσι πολλὰ κακά.

4. Περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀρχηγόνου καταστάσεως αὐτοῦ¹

Διὰ νὰ μὴ εἶναι ἐλλιπὴς ὁ κολοβωθεὶς ἐκ τῆς πτώσεως τῶν δαιμόνων λογικὸς κόσμος, ἠθέλησεν ὁ τὰ πάντα σοφῶς οἰκονομῶν Θεὸς νὰ ἀναπληρώσῃ αὐτόν, οὐχὶ δ' ὅμως δι' ἀύλων ὄντων, ὅποιοι ἦσαν οἱ πεσόντες, ἀλλὰ δι' ἄλλων τινῶν συνθέτων καὶ μικτῶν, ἵνα ἀφ' ἐνὸς μὲν ὑπάρχῃ ὁ ἀπολαύων τῆς αἰσθητῆς κτίσεως, ἀφ' ἐτέρου δὲ φανερωθῇ ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ μεγαλοπρεπείᾳ ἢ σοφίᾳ τοῦ δημιουργοῦ, ὡς δυναμένη νὰ ἐνώσῃ πόρρωθεν τὰ ἀλλότρια καὶ νὰ μίξῃ τὰ ἄμικτα. Ὄθεν ἔπλασεν ὁ Θεὸς τῇ ἕκτῃ ἡμέρᾳ ἐξ ὕλης καὶ πνεύματος τὸν μικτὸν καὶ σύνθετον ἄνθρωπον² τελευταῖον πάντων, ἐκ τῆς ὕλης μὲν λαβὼν τὸ τετρασύνθετον σῶμα, εἶτα δὲ διὰ τοῦ ἐμφυσηματος ἐνθεὶς αὐτῷ νοῦν, λόγον καὶ ἀθανασίαν. Κατὰ τὰ τρία τελευταῖα ταῦτα ἡ ψυχὴ εἰκονίζει τὸν ἐν Τριάδι Θεὸν καὶ κατὰ ταῦτα ὁ ἄνθρωπος εἶναι καὶ λέγεται κατ' εἰκόνα Θεοῦ· ὁ μὲν νοῦς δηλ. εἰκονίζει τὸν νοῦν καὶ Πατέρα, ὁ δὲ λόγος τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ λόγον καὶ ἡ ἀθανασία (ἢ ἀειμνοῖα) τῆς ψυχῆς τὸ ἀθάνατον καὶ ζωοποιὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· αὐτὴ δὲ ἡ μονοειδὴς καὶ κυβερνώσα τὸ σῶμα ψυχὴ εἰκονίζει τὸν ἕνα κατ' οὐσίαν Θεόν, τὸν κυβερνήτην τοῦ σύμπαντος³. Μετὰ τοῦ νοῦ ἐφωδιάσθη ὁ ἄνθρωπος παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τοῦ φυσικοῦ φωτός, τοῦ ἄλλως λεγομένου ἐμφύτου ἢ φυσικοῦ νόμου, ὅστις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὸ φυσικῶς διακρίνειν τὸ ἀγαθὸν τοῦ κακοῦ, καὶ ὡς τοιοῦτον εἶναι ἀνεξάλειπτόν τι καὶ ἀναπόνητον τῆς φύσεως αὐτοῦ. Τῷ «φυσικῷ νόμῳ ἐξουσίαν ἔχει εὖ καὶ κακῶς χρῆσασθαι» ὁ ἄνθρωπος⁴. Συνάμα δὲ ἔλαβε καὶ δύναμιν ποριστικὴν καὶ καθεκτικὴν τοῦ θείου φωτός, τ. ἔ. τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν θείων. Πρὸς τούτοις ἐπροίκισεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ διὰ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἢ τοῦ αὐτεξουσίου⁵.

1. Ὁμολογ. 2 καὶ 4.

2. Ὁ Θεὸς προσηγόρευσε τὸν ἄνθρωπον οὕτω, «μονονουχὶ διὰ τῆς προσηγορίας διδάσκων αὐτὸν μὴ τὰ κάτω φρονεῖν, ἀλλὰ τὰ ἄνω ἀθρεῖν καὶ ἄνω τὸν ὅπα αἶρεν, εἴτ' οὖν τὸ τῆς ψυχῆς διορατικόν».

3. Ὁμολογ. 2.

4. Ὁμολογ. 4.

5. Αὐτότι: «Ἐδωκε δὲ τῷ αὐτῷ ἀνθρώπῳ καὶ δύναμιν ποριστικὴν καὶ καθεκτικὴν τοῦ θείου φωτός, τ. ἔ. τῆς γνώσεως τῶν θείων πραγμάτων· ἅμα δὲ καὶ θέλημα ἐλεύθερον, ὅπερ ἡμῖν ἕθος αὐτεξουσίου καλεῖν, χρῆσθαι ἀνεμποδίστως τῇ δυνάμει ἐκείνῃ τῇ ποριστικῇ καὶ καθεκτικῇ τοῦ θείου καὶ πνευματικοῦ φωτός, οὐκ ἐν ῥηστώνῃ μέντοι τοῦτο πορίζεσθαι καὶ κατέχειν, ἵνα μὴ εὐκαταφρόνητα δόξῃ τὰ θεῖα,—τὰ γὰρ εὐκόλως πορίζόμενα ἐν ὀλίγῳ τίθεται,— ἀλλὰ μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας... μετὰ σκέψεως καὶ σπουδῆς μεγάλης τὴν πνευματικὴν διδασκαλίαν πορίζεσθαι διὰ τῆς θέσεως καὶ θεωρίας τῶν θείων φυτῶν, καὶ ταύτην πάσῃ δυνάμει φυλάττειν καὶ παρακατέχειν».

Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἢ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ἀναφέρεται εἰς τὸ νοερόν καὶ τὸ αὐτεξούσιον ἢ εἰς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν φερομένην πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν φύσιν αὐτοῦ. Ὡς ἔκφρασις δὲ καὶ ἐκδήλωσις καὶ διάκοσμος τῆς θείας ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκόνας ἦτο ἡ λεγομένη ἀρχέγονος δικαιοσύνη, ὡς στοιχεῖα τῆς ὁποίας ἀναφέρει ὁ Κριτόπουλος τὴν ἀθανασίαν, τὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν ζῴων καὶ πάσης τῆς κτίσεως, τὴν ἔλλειψιν πόνου καὶ θλίψεων ἐν τῷ παραδείσῳ καὶ τὴν θεογνωσίαν καὶ κατοχὴν πολλῶν ἄλλων γνώσεων. Οὐ μόνον δὲ κατ' εἰκόνα, ἀλλὰ καὶ κατ' ὁμοίωσιν ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς τὸν ἀνθρώπον· καὶ τὸ μὲν κατ' εἰκόνα εἶναι ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ δημιουργήσαντος, τὸ δὲ κατ' ὁμοίωσιν ἐκ τῆς σπουδῆς καὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ δημιουργηθέντος, ἐξ οὗ ἤρτηται νὰ ἐξομοιωθῇ κατὰ τὸ δυνατόν τῷ Θεῷ, καλὴν χρῆσιν ποιούμενος τοῦ κατ' εἰκόνα. Διότι ἡ ἀνωτέρω σκιαγραφηθεῖσα ἀρχέγονος κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἦτο καὶ ἀπολύτως τελεία καὶ ἀνεπίδεκτος προόδου, ἡ τελειότης τοῦ πρώτου ἀνθρώπου δὲν ἦτο ἀπόλυτος, ἀλλὰ σχετικὴ, καὶ ὡς τοιαύτη ἐπιδεικτικὴ μείζονος ἀναπτύξεως καὶ προόδου. Ὁ γενάρχης λοιπὸν ὤφειλε νὰ ἀναπτύξῃ καὶ ἐξελίξῃ τὰς πνευματικὰς καὶ ἠθικὰς αὐτοῦ δυνάμεις καὶ ἰκανότητας, βαθμηδὸν τελειοποιούμενος καὶ μετατρέπων οὕτω τὸ κατ' εἰκόνα εἰς τὸ κατ' ὁμοίωσιν¹. Ἐδημιούργησε δὲ ὁ Θεὸς ἐν μόνον ζευγὸς ἀνθρώπων, ἐξ οὗ κατὰ γὰρ ὁλόκληρον τὸ ἀνθρώπινον γένος· ἦτοι πρῶτον τὸν Ἀδάμ², καὶ εἶτα «κατοικτεῖρας αὐτὸν τῆς μονότητος, μᾶλλον δὲ προειδὼς τὴν ἐκείνου ἔκπτωσιν καὶ προορίσας τὸν τρόπον τῆς τούτου διαδοχῆς καὶ αὐξήσεως, ἵνα μὴ τῇ τοῦ θανάτου καταδίκῃ ἐξολοθρευθῇ τὸ τοιοῦτον ἐξαιρετον ζῶον, πλάττει ὅμοιον αὐτῷ κατὰ τὴν οὐσίαν, τὴν γυναῖκα, διαφέρουσαν μόνον κατὰ τὸ γένος». Ταύτην ὠνόμασεν Εὐάν³, καὶ ἔθηκεν ἀμφοτέρους ἐν τῷ παραδείσῳ⁴.

1. Πρβλ. καὶ Μ. Βασιλείου, Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς, Λόγ. 1, 20-21. Migne P. G. 30, 29 ἔξ.

2. Ὁνόμασε δ' αὐτὸν οὕτω, «διδάσκων αὐτὸν ἰδύμαστον εἶναι καὶ ἀπίτητον τοῖς ἀντικειμένοις, εἰ γε βούλοιο» (Ὁμολογ. 2).

3. Ὁνόμασε δ' αὐτὴν οὕτω «πάνυ προγνωστικῶς, προειδὼς τὴν αὐτῆν ἐσομένην τῷ Ἀδάμ καὶ χαρᾶς καὶ λύπης αἰτίαν... Ἔστι γὰρ τὸ μὲν εὖ ἐπίρρημα ἡδονῆς, τὸ δὲ ἄ ἐπίρρημα σχετλιασμοῦ καὶ λύπης... Ἐγένετο δ' αὕτη τῷ Ἀδάμ χαρᾶς μὲν αἰτία πρώτος ταύτην ἑωρακότι καὶ λίαν ἠσθέντι... λύπης δὲ, ἠνίκα ὄργανον καὶ ἐρεθισμὸς αὐτῷ ὑπῆρξε τοῦ παραβῆναι τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον, ὅπερ αὕτη τε πρότερον ἔπαθεν ὡς ἀπαλωτέρα καὶ τὸν ἄνδρα ἔπεισεν ὡς πειθανωτέρα». (Ὁμολογ. 2).

4. Ὁμολογ. 2. Ὡς ἐκ περισσοῦ σημειοῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἡ γνώμη τοῦ R. Hofmann (μν. ἔ. σ. 139), κατ' ἦν ὁ Κριτόπουλος ἐν τῇ ἀνθρωπολογίᾳ ἀποκλίνει τῆς διδασκαλίας τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ἐντελῶς ἀσύστατος καὶ αὐθαίρετος, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔσχεν ὁπαδοῦς.

5. Περὶ τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου ¹

Ὁ διὰ τοιούτων καὶ τοσούτων πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων καὶ ἰδιοτήτων προικισθεὶς ἄνθρωπος ἔδει νὰ ἀναπτύξη καὶ τελειοποιήσῃ ταύτας, προαγόμενος καὶ τελειοποιούμενος ἠθικῶς διὰ τῆς καλῆς-χρήσεως τοῦ αὐτεξουσίου, οὕτως ὥστε νὰ στερεοποιηθῇ ἐν τῷ ἀγαθῷ. Ἡ μετάβασις δὲ ἀπὸ τῆς φυσικῆς καταστάσεως εἰς τὴν διὰ τῆς ἰδίας ἐλευθέρως σπουδῆς ἠθικὴν τελείωσιν ἔδει νὰ γίνῃ διὰ τῆς δοκιμασίας. Πρὸς τοῦτο ἀπηγόρευσε τοῖς πρωτοπλάστοις ὁ Θεὸς ἐπὶ ποινῇ θανάτου τὴν βρῶσιν ἀπὸ τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ δένδρου τῆς γνῶσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ ἢ τῆς γνῶσεως τῶν γηίνων πραγμάτων, ὅπερ ἐκάλεσεν οὕτως, ἐμφαίνων «τὰ γῆινα πράγματα καθ' αὐτὰ μὲν ἀδιάφορα εἶναι, κατὰ τὴν προαίρεσιν δὲ τῶν τούτοις χρωμένων δύνασθαι καὶ εἰς καλὸν καὶ εἰς τοῦναντίον ἀποβαίνειν... Πράττει δὲ τοῦτο ἀναμιμνήσκων αὐτούς, ὅτι κύριος αὐτῶν ἐστίν, ᾧ παντὶ τρόπῳ πειστέον, ἅμα δὲ καὶ τῷ αὐτεξουσίῳ ὕλην παρέχων—μὴ οὔσης γὰρ ἐντολῆς οὐκ ἂν τοῦτο γνωσθεῖη—τὸ δὲ μείζον, ὅτι οὐ πρότερον αὐτούς τὴν τῶν γηίνων γνῶσιν μαθεῖν ἠβούλετο, πρὶν ἂν ὕλην ἀγαθῶν ἑαυτοῖς ἐπισωρεύσωσιν ἐκ τῶν ἄλλων φυτῶν, τῶν θείων καὶ πνευματικῶν, ἵν' ἢ γνῶσις τῶν γηίνων ἐν παρέργῳ εἴη αὐτοῖς». Ἄλλ' ὁ διάβολος, κληθεὶς οὕτω «διὰ τὸ διαβαλεῖν τὸν Θεὸν πρὸς τοὺς πρωτοπλάστους», ὄργανῳ τῷ ὄφει χρησάμενος, παρέσυρεν αὐτούς εἰς τὴν παράβασιν τῆς θείας ἐντολῆς, διὰ τῆς βρώσεως ἐκ τοῦ γνωστικοῦ ξύλου, ὑποσχεθεὶς ἀπατηλῶς εἰς τὴν γυναῖκα ἰσοθεΐαν. Ἡ ἁμαρτία αὕτη τῶν πρωτοπλάστων ἐτιμωρήθη εὐθύς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρῶτον μὲν διὰ τῆς καταδίκης αὐτῶν εἰς θάνατον· «οὐδὲ γὰρ χρήσιμον ἦν, οἶμαι, ἀθανάτους αὐτοὺς τοῦ λοιποῦ μένειν, ἀκαίρως τὴν περιέργειαν μαθόντας καὶ ἀλόγως ταύτη ἀρξαμένους εὐθύς χρῆσθαι· δῆλον δὲ τῷ μετ' ὀλίγον ἀρξασθαι σὺν οὐδενὶ λόγῳ καὶ τὰ μετὰ τὴν ὄσφυν ἀλλήλων διερευνᾶν καὶ πολυπραγμονεῖν»². Ἐπειτα δὲ ἐξέβαλεν ὁ Θεὸς τοὺς πρωτοπλάστους ἐκ τοῦ παραδείσου μετὰ τῶν ἐν Γεν. 3, 14—19 ἀρῶν. Βαθμηδὸν οὗτοι ἀπεμακρύνθησαν τελείως ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀπώλεσαν τὴν ἀληθῆ θεογνωσίαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ἐπὶ πλεόν δὲ ἤρχισαν ἐργαζόμενοι πᾶν εἶδος ἀνομίας καὶ ἁμαρτίας. Ὡστε μετὰ τὴν παράβασιν τῆς θείας ἐντολῆς οἱ πρωτόπλαστοι εὐρέθησαν ὑπὸ κατάραν καὶ θάνατον, περιέπεσαν εἰς πολυειδεῖς θλίψεις καὶ ἀσθενείας, ἀπώλεσαν τὴν ἀρχικὴν φυσικὴν ἀφρότητα καὶ ἀγνότητα αὐτῶν, ὡς καὶ τὴν μετὰ τοῦ Θεοῦ κοινωνίαν καὶ ἀληθῆ θεογνωσίαν. Οὕτως, ἄρα, ἀποτέλεσμα τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας ὑπῆρξεν ἡ ἀχρείωσις τῆς εἰκόνης τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς πρωτοπλά-

1. Ὁμολογ. 2, 3, 4 καὶ 7.

2. Ὁμολογ. 2.

στοις, οὐχὶ δ' ὅμως καὶ ἡ παντελὴς ἀπόσβεσις καὶ ἐξαφάνισις αὐτῆς, ὡς καὶ ἡ ἀπώλεια «πάντων τῶν θείων καὶ πνευματικῶν δώρων, μηδενὸς τούτοις ἐναπολειφθέντος, πλὴν τοῦ φυσικοῦ φωτός, ὃ δὴ καὶ ἔμφυτον νόμον καλεῖν εἰώθαμεν». Καθόσον ὁ ἄνθρωπος, «ἐν παραβάσει γενόμενος, τὴν ποριστικὴν καὶ καθεκτικὴν ἐκείνην δύναμιν τοῦ πνευματικοῦ φωτός, εἰτοῦν πνευματικῆς διδασκαλίας, ἀπώλεσε, τεθνηκότος ἅμα καὶ τοῦ περὶ ταύτην αὐτεξουσίου, καὶ αὐτὸς ἔρημος τούτων κατέστη»¹. Καθόλου εἰπεῖν, «ἡ ἀνθρωπίνη φύσις οὕτως ἀνιάτως καὶ ἐλεεινῶς διέκειτο, ὥστ' οὐκ ἦν αὐτῇ ἐπιθεῖναι οὔτε ἔλαιον οὔτε καταδέσμους»².

Ἡ ἁμαρτία τῶν προπατόρων μεθ' ὅλων τῶν ἀκολουθιῶν καὶ ποιῶν αὐτῆς μεταδίδεται κληρονομικῶς εἰς ἅπαν τὸ ἐξ αὐτῶν καταγόμενον ἀνθρώπινον γένος. Πλὴν τοῦ ὑπερφυσικῶς συλληφθέντος καὶ γεννηθέντος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις διὰ τοῦτο μόνος ὑπῆρξεν ἀμέτοχος τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ ἄνθρωποι κληρονομοῦσι διὰ τῆς φυσικῆς συλλήψεως καὶ γεννήσεως αὐτό, καὶ ἐπομένως μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἡ φυσικῶς συλληφθεῖσα καὶ γεννηθεῖσα Θεοτόκος. Ὅθεν ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία διδάσκει «ἕνοχον καὶ ταύτην ὑπάρξει τῆς ἀρχηγόνου καὶ προπατορικῆς ἁμαρτίας, ὡς καὶ πάντας τοὺς ἀνθρώπους, μόνον δὲ τὸν ταύτης υἱόν, ἅτε δὴ οὐ ψιλὸν ἀνθρώπον ὄντα, ἀλλὰ τὸ συναμφοτέρον, Θεὸν καὶ ἀνθρώπον, ἀναμάρτητον καὶ πάσης ἐνοχῆς ἀνώτερον οἶδαμεν»³. Ἡ ἐνοχὴ δὲ αὐτῆς μαρτυρεῖται καὶ ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ τὸ μὲν παρὰ Λουκ. 1,47, ἐνθα ὀνομάζει τὸν Θεὸν ἑαυτῆς σωτῆρα, τὸ δὲ ἐν Λουκ. 1,35, ἐνθα διὰ τῆς ἐπελεύσεως καὶ ἐπισκιάσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκαθαρίσθη τοῦ ἐκ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος ρύπου καὶ κατέστη δοχεῖον ἄξιον τῆς τοῦ Λόγου σκηνώσεως.⁴ Ἐν τούτοις ὅμως ἐπειδὴ ἡ Θεοτόκος «παρὰ Θεοῦ προωρίσθη ἐπὶ

1. Ὁμολογ. 4.

2. Ὁμολογ. 3.

3. Ὁμολογ. 17.

4. «Ὅτι δὲ ἕνοχος καὶ αὐτὴ ὑπῆρξε τοῦ προπατορικοῦ πταίσματος, καὶ ἅτι τὸν αὐτὸν τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις τρόπον συνελήφθη καὶ ἐτέχθη, διὰ τῶν ἐξῆς δηλωθήσεται. Τὸ πρῶτον διὰ τοῦ αὐτὴν ἐν τῇ ἑαυτῆς ᾠδῇ ὀνομάζειν τὸν Θεὸν ἑαυτῆς σωτῆρα, λέγουσαν: «Μεγαλύνει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον, καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρί μου» (Λουκ. 1,47.) Σωτῆρ δὲ τις τινός οὐκ ἂν λεχθεῖη, εἰ μὴ ἀπὸ μεγάλου κινδύνου σώσειεν. Ἀλλὰ μείζων κίνδυνος τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, ἐξ οὗ πάντες οἱ ἔκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ καὶ πρὸ τούτων ἡ κυρία Θεοτόκος τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι ἐρρυσήθησαν, οὐκ ἂν ποτε γένοιτο. Προσφόρος ἄρα σωτῆρα ἑαυτῆς τὸν Θεὸν ἐπιγράφεται, ὡς ἀπὸ τοιοῦτου κινδύνου ταύτην ρυσάμενον. Τὸ δεύτερον διὰ τούτων δηλοῦται. Οἱ ἅγιοι Πατέρες, ἐρμηνεύοντες τὰ τοῦ ἀγγέλου πρὸς αὐτὴν ῥήματα, οἷον «Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι» (Λουκ. 1,35), οὕτω φασίν. Τίνος ἕνεκεν τὸ Ἁγιον Πνεῦμα ἐπέρχεται ἐπ' αὐτὴν πρότερον; ἵνα καθάριση ταύτην καὶ δοχεῖον

μεγάλῳ καὶ ἐξαιρέτῳ τέλει—τί γὰρ μείζον τοῦ ἐκ αὐτῆς τὸν Θεὸν σαρκωθῆναι;—οὕτω μέγα καὶ ἐξαιρετὸν δῶρον αὐτῆ κεχαρισθαι ὑπὸ Θεοῦ, τὸ μὴ ἁμαρτάνειν. Κάντεῦθεν λέγομεν αὐτῆν ἁμαρτίας ἰδίας μηδαμῶς πεποιηκυῖαν, ὡς παρὰ Θεοῦ τοιοῦτον δῶρον λαβοῦσαν· ὡς δὲ μητέρα Θεοῦ ὑπάρξασαν, τιμιωτέραν καὶ ἐνδοξοτέραν καὶ ἀγιοτέραν αὐτῆν φρονοῦμεν πάσης ὀρωμένης τε καὶ ἀοράτου κτίσεως¹. Ὡστε ὁρθῶς ὁ Κριτόπουλος ἀπορρίπτει μὲν τὴν περὶ ἀσπίλου συλλήψεως τῆς μητρὸς τοῦ Κυρίου λατινικὴν καινοδοξίαν, ἅτε μὴ ἐρειδομένη ἐπὶ τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως, ὁμολογεῖ δ' ὅμως αὐτῆν Θεοτόκον, ἀφθόρως καὶ ἀφράστως καὶ ἀνερμηνεύτως τὸν Χριστὸν γεννήσασαν², ἀειπάρθενον³, πρὸς τὸν Θεὸν πρέσβυν πρὸ πάντων τῶν ἁγίων⁴ καὶ τιμιωτέραν καὶ ἐνδοξοτέραν καὶ ἀγιοτέραν πάντων, ἀπολύτως ἁγίαν καὶ ἄμωμον μετὰ τόκον, ἀποδίδων οὕτως αὐτῇ καὶ ἀναμαρτησίαν, ἣν ὅμως ἐννοεῖ ὡς σχετικὴν καὶ κατὰ θεϊαν χάριν, διότι ἡ ἀπόλυτος καὶ κατὰ φύσιν ἀναμαρτησία προσιδιάζει καὶ ἀπονέμεται μόνῳ τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ ὡς Θεῷ⁵.

II. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

1. Περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς οἰκονομίας⁶

Καταδικάσας θανάτῳ τοὺς ἀνθρώπους ὁ φιλόανθρωπος Θεὸς, οὐχὶ ἄνευ χρηστῆς τιнос ἐλπίδος ἐποίησε τοῦτο, ἀλλὰ διὰ τοῦ πρωτευαγγελίου του⁷ «μεγίστας ἐλπίδας ὑπέτεινε τοῖς καταδίκαις, ὅτι ἀνακληθήσονται ποτε τῆς πικρᾶς ἐξορίας καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν κατάστασιν ἐπανελεύσονται». Τοῦτο ἐγένετο διὰ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου καὶ προπαροσκευάσθη δεόντως τὸ ἀνθρώπι-

ἄξιον τῆς τοῦ Λόγου σκηνώσεως ἀπεργάσῃται. Ἐδεῖτο γὰρ αὕτη καθάρσεως. Εἰ οὖν μὴ κατὰ τὸν αὐτὸν τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις τρόπον συνελήφθη τε καὶ ἐγεννήθη, οὐκ ἂν ἐδεῖτο τῆς παρὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καθάρσεως· ἀλλὰ νῦν κατὰ τοὺς ἁγίους Πατέρας ἐν αὐτῷ τῷ τῆς συλλήψεως χρόνῳ, δεομένη τῆς ἀπὸ Θεοῦ καθάρσεως. Οὐκ ἄρα χώραν ἔχει ἡ τῶν ἀντιλεγόντων ἐπίνοια καὶ οἴησις» (Ὁμολογ. 17).

1. Αὐτόθι.

2. Λόγος πανηγυρικός ἅμα καὶ δογματικός... σ. 15, 27, 29 (α' ἐκδ.).

3. Ὁμολογ. 2, 3, 17. Ἀπόκρισ. 11. Λόγος πανηγυρικός ἅμα καὶ δογματικός... ἐνθ' ἄνωτ. σ. 141, 278.

4. Ὁμολογ. 17.

5. Πλείω περὶ τῆς Θεοτόκου ἴδε ἐν Λόγ. πανηγυρ. ἅμα καὶ δογματ. ἐνθ' ἄνωτ. σ. 141 ἐξ.

6. Ὁμολογ. 3. Λόγος πανηγυρικός ἅμα καὶ δογματικός..., ἐνθ' ἄνωτ. σ. 137—144, 273—281.

7. Γεν. 3, 15.

νον γένος πρὸς ὑποδοχὴν αὐτοῦ. Τὴν προπαρασκευὴν δὲ ταύτην τῶν ἀνθρώπων ἐπεδίωξε παντὶ τρόπῳ ὁ πανοικτίρμων Θεὸς «προφήταις εἰς τοῦτο χρησάμενος, διδασκάλοις, σημείοις ἀπ' οὐρανοῦ, σημείοις ἀπὸ γῆς, σημείοις ἀπὸ θαλάσσης, κατακλυσμοῖς, ἐμπρησμοῖς, λοιμοῖς, λιμοῖς, σεισμοῖς, καταποντισμοῖς καὶ ἄλλοις παραπλησίοις», προσέτι δὲ καὶ διὰ τοῦ φυσικοῦ φωτός, τ. ἕ. τοῦ ἐμφύτου ἐν πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις νόμου. «Δίδωσι δὲ καὶ νόμον, τοῦτο μὲν βουλόμενος ἐκκλησίαν ἑαυτῷ συναγαγεῖν ἐπὶ τῆς γῆς, ἵνα μὴ πᾶσα αὕτη ἕρμος ἢ τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως», τοῦτο δὲ ὅπως προπαρασκευασθῆι θεοσεβῆς τις γενεά, ἐξ ἧς θὰ ἐγεννᾶτο ὁ Σωτὴρ, καὶ πρὸς τὴν ὁποῖαν ἔδει νὰ προκηρυχθῆι καὶ προφητευθῆι τὸ μυστήριον τῆς θείας οικονομίας. Πρὸς τοῦτο ἐξέλεξε τὸν Ἰουδαϊκὸν λαόν, εἰς τὸν ὁποῖον ἔδωκε τὸν νόμον του, «συνιστάμενον ἕκ τε τῆς διηγήσεως καὶ ἀγγελίας τοῦ αὐτοῦ θελήματος, ἕκ τε τοῦ νομοθετικοῦ καὶ βεβαιωτικοῦ». Ἄλλ' ὁ δοθεὶς νόμος ἐφάνη βαρὺς καὶ ἡκιστα ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὸν ἄνθρωπον, εἰ καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐπιταττόμενα δὲν ἦσαν καθ' ἑαυτὰ βαρέα, «ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ραθυμίαν καὶ κατὰ τὸ πρὸς μὲν τὰ κακὰ ἐπιρρηπὲς καὶ εὐόλισθον, πρὸς δὲ τὰγαθὰ δυσανάγωγον... Οὐκ ἴσχυσε τοίνυν ὁ νόμος τὴν ἡμετέραν φύσιν τῆς κατάρας ἐλευθερῶσαι, ἔδειτο δὲ μείζονος φαρμάκου, οὗ δὴ καὶ τυγγάνει τῇ τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπία. Αὐτὸς γὰρ ὁ μονογενὴς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι ὁμοούσιος, συνάναρχός τε τούτοις καὶ συναΐδιος, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὰ τε ὄρατα καὶ τὰ ἀόρατα, εὐδοκία τοῦ Πατρὸς καὶ συνεργία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος,—κατ' οὐδὲν γὰρ ἄλλο κεκοινωνήκε τῆς σαρκώσεως τῷ Υἱῷ ὃ τε Πατὴρ καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, εἰ μὴ κατὰ τὸ εὐδοκεῖν καὶ συνεργεῖν ἐν ταῖς θεοσημείαις—κάτεισι βοηθήσων τῷ τρισαθλίῳ τῶν ἀνθρώπων γένει.¹ Κατάβασιν δὲ Θεοῦ λέγοντες οὐ μετάβασιν τοπικὴν κηρύττομεν, ἀλλὰ συγκατάβασιν θεϊκὴν ὁμολογοῦμεν. Πόθεν γὰρ καὶ ποῦ μεταβαίη ὁ ἀπερίγραπτος τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὃ τὰ πάντα πληρῶν καὶ ὑπὲρ τὰ πάντα ὄν ;»

¹ Ἐπειδὴ δ' ὅμως ἐξ ἑνὸς μὲν δὲν ἠδύναντο οἱ ἄνθρωποι νὰ ἴδωσι γυ-

1. Πρβλ. καὶ Λόγος πανηγυρικός ἅμα καὶ δογματικός. . ἐνθ' ἄνωτ. σ. 277)8. «Ἐδει γὰρ ἔδει τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, τὸν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς αἰεὶ ὄντα, (κόλπους δὲ Πατὴρ ὅταν εἶπω, τὴν οὐσίαν ἐκεῖνου λέγω), τὸν πάλα πείσαντα τὸν Πατέρα (ὡς λόγος τὸν νοῦν) πλάσαι τὸν ἄνθρωπον, τὸν αὐτὸν Λόγον καὶ αὐτὸς πείσαι τὸν Πατέρα ἀναπλάσαι τὸν πλασθέντα καὶ συντριβέντα· καὶ οὐ μόνον πείθει, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάπλασιν εἰς ἑαυτὸν ἀναδέχεται, εὐδοκοῦντος τοῦ Πατρὸς καὶ συνεργοῦντος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐπειδὴ κοινὴ ἢ τῆς ὁμοουσίου Τριάδος περὶ τὰ ἕξω ἐνέργεια...». «Ὡστε τῷ Υἱῷ καὶ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ ὀφείλομεν τὰ πάντα «ὑπὲρ τε τῆς πλάσεως, ὑπὲρ τε τῆς ἀναπλάσεως· αὐτῷ δ' ὀφείλοντες, συνοφείλομεν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, ὡς ἐνὶ Θεῷ τρισυποστάτῳ καὶ ὁμοούσιῳ».

μὸν Θεόν, φύσιν ἀόρατον καὶ πάσης αἰσθήσεως ἀνωτέραν, ἐξ ἑτέρου δὲ τὸ σαθρωθὲν καὶ παλαιωθὲν ἀνθρώπινον φύραμα δὲν ἠδύνατο ἄλλως νὰ ἀνακαινισθῆ, εἰ μὴ διὰ τῆς προσπελάσεως καὶ ἐνώσεως μετὰ τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐσαρκώθη ἐκ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας. Βεβαίως ὁ Θεὸς ἠδύνατο καὶ δι' ἄλλων τρόπων νὰ σώσῃ ἡμᾶς, ἀλλ' ἐπροτίμησε τὸν ἀνωτέρω ὡς τὸν ἄριστον πάντων. Ἐσαρκώθη δὲ ὁ θεῖος Λόγος χωρὶς νὰ μεταβάλλῃ εἰς σάρκα τὴν ἑαυτοῦ θεότητα, διότι αὕτη εἶναι ἀναλλοίωτος καὶ ἀνεπίδεκτος πάσης τροπῆς, ἀλλ' ἠνώθη ὑποστατικῶς μετὰ τῆς σαρκὸς τῆς σεσαθρωμένης ἀνθρωπίνης φύσεως. Δὲν ἠνώθη μὲ ἅγιόν τινα ἄνθρωπον, κατὰ τὸν δυσσεβῆ Νεστόριον, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ἀνυπόστατα αἵματα λαβὼν, τὰ τῆς Παρθένου, ὑπέστησεν ἑαυτῷ σάρκα, αὐτὸς χρηματίσας τῇ σαρκὶ ὑπόστασις, ἄνευ οὐδεμιᾶς συγχύσεως τῶν δύο φύσεων, ἐκατέρας τῶν ὁποίων διεφύλαξε σῶαν τὴν ιδιότητα. Τοιοῦτοτρόπως «οὔτε ψιλὸς ἄνθρωπος ὁ τεχθεὶς, οὔτε γυμνὸς Θεός, ἀλλὰ τὸ συναμφοτέρον, Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, ὃ ἐστὶ Χριστὸς, ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι κατὰ τὴν θεότητα, καὶ ὁμοούσιος τῇ μητρὶ καὶ ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα»¹.

Ἀκολουθία τῆς ὑποστατικῆς ταύτης ἐνώσεως τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τῷ προσώπῳ ἢ τῇ ὑποστάσει τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἦτο ἡ ἀντίδοσις τῶν ιδιωμάτων τῶν δύο φύσεων. Οὕτως ἡ θεία φύσις μετέδωκε τῶν ἑαυτῆς ἀλχημάτων εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἥτις διὰ τοῦτο ὀνομάζεται Υἱὸς Θεοῦ καὶ Θεὸς καὶ δημιουργὸς καὶ παντοδύναμος, ἔχουσα ὅσα ἡ θεία φύσις, διὰ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἔνωσιν. Αὕτη δὲ ἡ θεία φύσις ἀνεδέξατο τὰ ταπεινὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, διὰ τὴν πρὸς τὴν ταπεινὴν σάρκα κοινωνίαν, καὶ ἐντεῦθεν λέγομεν ὅτι ἐσταυρώθη ὁ Κύριος τῆς δόξης ἢ ὁ Θεὸς ὑβρίσθη ὑπὸ ἀσεβῶν κ. τ. τ. Ἐννοεῖται βεβαίως ὅτι κατὰ τὴν ἀντίδοσιν τὰ ιδιώματα τῆς μιᾶς φύσεως ἀποδίδονται εἰς τὴν ἄλλην διὰ τὴν ἐνότητα τοῦ προσώπου καὶ οὐχὶ καθ' ἑαυτήν, ἐπειδὴ αἱ δύο φύσεις εἶναι ἀσυγχύτως ἠνωμένα, καὶ μάλιστα ἡ ἀντίδοσις τῶν ιδιωμάτων γίνεται κυρίως ἐκ τῶν φύσεων ἐπὶ τὸ πρόσωπον. Ὅπως δὲ ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ ὑπῆρχον δύο φύσεις, οὕτως ὑπῆρχον ἐν αὐτῷ καὶ δύο θελήματα καὶ δύο ἐνέργειαι, ἀλλ' ὁμως τὸ θέλημα τῆς ἀνθρωπότητος ὑπετάσσετο πάντοτε εἰς τὸ θέλημα τῆς θεότητος.

Ἐνωθεὶς λοιπὸν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἠνώθη ὅλῳ τῷ ἀνθρώπῳ, ψυχῇ τε καὶ σώματι. Διότι δὲν ἀνέλαβε τὴν ἄνουν καὶ ἄλογον καὶ θνητὴν ψυχὴν, κατὰ τὸν Ἀπολλινάριον, ἀλλ' ὅλον τὸν ἄνθρωπον, τ. ἔ. σάρκα καὶ ψυχὴν. «Αὕτη γὰρ ἡ ψυχὴ, ἀθάνατος οὖσα, μᾶλλον ἐδεῖτο τῆς ἰάσεως· εἶτα καὶ τὸ σῶμα δι' αὐτὴν ἀπολαύει τῆς θεραπείας, ἵνα μετὰ τὴν

1. Αὐτόθι σ. 280.

ἀνάστασιν συνδιαγωνίζῃ τῇ ψυχῇ, σκῆνος αὐτῆς ὄν και ἐνδιαίτημα». Πρὸς τούτοις ἀναλαβάν ὁ Κύριος τελείαν ἀνθρωπίνην φύσιν ἀνεδέχθη συνάμα και τὰ ἀδιόβλητα πάθη αὐτῆς, καθ' ὅσον ἐκὼν ἐπεινάσεν, ἐδίψασεν, ἐκοπίασεν, ὑπνωσεν, ἐπεθύμησεν, ὠργίσθη εἰς δέον κ.τ.λ.* ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἀνεδέξατο, «ἰθύων αὐτὰ κατὰ τὸ αὐτῷ δοκοῦν και κυριεύων τούτων, οὐ κυριεύόμενος ὑπ' αὐτῶν.., και τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας, πάσχοντας δέ τι τοιοῦτον, ἔξω πάσης ἀσχύνης και ψόγου ἀποφαίνων»¹. Τοιουτοτρόπως ἄρα ὁ Σωτῆρ ὑπέβη τελείος Θεός και τελείος ἀνθρώπος χωρὶς ἁμαρτίας. Τῷ ὄντι, ὁ Κύριος ἦτο ἀπολύτως ἀναμάρτητος και πάσης ἐνοχῆς ἀνώτερος. «Διὸ και τὸν κόσμον πάσης ἁμαρτίας ἐρρύσατο, τοιοῦτος ὢν. Εἰ γὰρ οἷόν τε ἦν ἄλλον τινα γενέσθαι ἀναμάρτητον, ἐκείνον ἔδει και σωτῆρα τοῦ κόσμου ὑπάρξαι, και οὐκ ἂν ἐδέχθη τῆς τοῦ Θεοῦ σαρκώσεως ὑπὲρ ἡμῶν. Ἄλλ' ὅτι ἄλλον τιν' ἀναμάρτητον εὐρεθῆναι τῶν ἀμηχάνων και ἀδυνάτων ἦν, διὰ τοῦτο ἀναγκαιῶς σαρκοῦται ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, τ. ἔ. σαρκὶ καθ' ὑπόστασιν ἐνοῦται ἀτρέπτως και ἀσυγχύτως, ἵν' ἀναμάρτητος ὢν τὸν κόσμον τῆς ἁμαρτίας ρύσῃται»².

1. Ὁμολογ. 3.

2. Ὁμολογ. 17, πρβλ. και Ἄλογος πανηγυρικός ἅμα και δογματικός... ἐνθ' ἄνωτ. σ. 278. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ὀρθῶς παρατηρεῖ ἐν συνεχείᾳ (αὐτ. σ. 278/9) ὁ Κριτόπουλος, ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστός, «ὢν φύσει τελείος Θεός, γέγονε τελείος ἀνθρώπος, οὐ φρακτίσας τὴν οἰκονομίαν, οὐδὲ φυρμόν ἢ σύγχυσιν ὑποστάς, ἀλλ' ἐκατέρως οὐσίας τὴν ἰδιότητα σώαν φυλάξας· οὔτε μὴν οὐρανόθεν πνευματικὴν σάρκα καταγαγὼν μηδὲν ἐκ τῆς παρθένου προσλαβόμενος, ἀλλ' ὡσερ διὰ σωλήνος ἐκεῖθεν περάσας· ἀποκνήσθω Οὐάλλης και Μαρκίων και Μανχιλός, οἱ τὰ τοιαῦτα ληρήσαντες· πῶς γὰρ ἂν σπέρμα γυναικὸς καλοῖτο και υἱὸς ἀνθρώπου, εἰ μὴ ἐξ αὐτῆς τῆς ἀνθρώπου τὴν σάρκα προεβλήφην; ἢ πῶς σπέρμα Ἀβραάμ και σπέρμα Δαυὶδ και υἱὸς ἐκείνων ἀκούει, εἰ μὴ ἐκ τῆς ἐκείνων ὁσφύς κατάγεται τὸ κατὰ σάρκα; Εἰς τοίνυν ἐστίν, ὁ αὐτὸς υἱὸς τοῦ Θεοῦ και τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας· μία ὑπόστασις ἐν ὄυσιν οὐσίαις και θελήσει διτταῖς γνωριζομένη. Οὐ γὰρ προὑποστάση σαρκὶ ἐνοῦται ὁ τοῦ Θεοῦ οὐσιώθης και ἐνωποστάτος Λόγος, ὡς φρεναπατάται Νιστόριος ὁ τοῦ Ἀπικχρίστου πρόδρομος, ἀλλ' αὐτὸς γίνεται τῇ σαρκὶ ὑπόστασις, μεταδιδούς ἐκεῖνη τῶν αὐτοῦ ἀσχημάτων και ἰδιοποιούμενος τὰ ἐκεῖνης ταπεινά γε ὄντα. Εἰς γὰρ ἐστίν ὁ κάκεινο και ταῦτο ὑπόρχων· τὸ μὲν ὢν ἄει ἀναιτίως ἐκ τοῦ ἀνάρχου πατρός, τὸ δε γενόμενος ὕστερον ὑπὲρ ἡμῶν δι' ἄφρατον φιλανθρωπίαν· ἐφ' οὗ τὰ ὑπὲρ ἡμῶν πάθη δεξάμενος, Θεὸς παθητὸς ὀνομάζεται και κύριος τῆς δόξης ἐσταυρωμένος, οὐ καθὸ Θεός, ἀλλὰ καθὸ και ἀνθρώπος ὁ αὐτός. Ὡσερ οὖν δύο φύσεις (εἰ και ἡ ὑπόστασις μία, ὡς εἰρηται), οἷτω και δύο θελήσεις ἐν τῷ ἐνὶ Χριστῷ κερύττομεν, ἀπορχαρίζοντες τὴν τῶν Μονοθελητῶν αἴρεσιν, μίαν ἐν Χριστῷ οἰαμένων θελήσιν· ὡσερ οὐ μόνον διὰ τῶν ἐκατέρως φύσεως ἰδιομάτων παρίσταται, ἀλλὰ και διὰ τῆς αὐτοῦ ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσερχῆς· παραιτούμενος γὰρ ἐκεῖ τὸν θάνατον ἔλεγε μὴ τὸ αὐτοῦ, τ. ἔ. τὸ ἀνθρώπινον, ἀλλὰ τὸ τοῦ Πατρός, τ. ἔ. τὸ θεῖον, θελήμα γενέσθω. Τούτοις ὀμοίως ἀποσχορακισθῆτω και ἡ τῶν Ἀπολλιναριστῶν σφαλῆρὰ ἐπίνοια, ἄνονυ και ἀρυχον σάρκα προεβλήφηναι τὸν Κύριον ληραύντων, και· μάλιστα³

Τοιοῦτος λοιπὸν ὑπάρξας ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ ἀπελύτρωσε τὸν κόσμον διὰ τε τῆς ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ἀναλήψεως καὶ ἀνακαινίσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, διὰ τε τῆς θείας διδασκαλίας καὶ τοῦ παραδειγμα- τὸς του, καὶ κατ' ἐξοχὴν διὰ τοῦ σταυρικοῦ του θανάτου (διότι τῷ μώ- λωπι αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἰάθημεν¹), ὡς καὶ διὰ τῆς ἀναστάσεως², τῆς ἀναλήψεως καὶ τῆς ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς καθέδρας³, ἧται δι' ὀλοκλήρου τῆς ἐπὶ γῆς ἐπιφανείας καὶ σωτηριώδους ἐνεργείας του. Καταλλάξας δὲ τὸν Θεὸν—Πατέρα τῷ ἀνθρώπινῳ γένει διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος καὶ τὴν κατα- λαγὴν ἐπικυρῶν ἐπεμφε παρὰ τοῦ Πατρὸς εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ τὴν Ἐκ- κλησίαν του τὸ πανάγιον καὶ παντοδύναμον Πνεῦμα πρὸς τελείωσιν τοῦ ἔργου τῆς σωτηρίας καὶ προσοικειώσιν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Οὕτως, ἄρα, ὁ Σωτὴρ ἔσωσε κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν τὸν ἄνθρωπον διὰ τοῦ ἐξιλα- στηρίου ἐπὶ τοῦ σταυροῦ θανάτου, δι' οὗ κατήλλαξεν αὐτὸν μετὰ τοῦ οὐρα- νίου Πατρὸς, ὡς καὶ διὰ τῆς ἐν τῇ ἐνανθρώπησει ἀναλήψεως «τοῦ σαθρο- θέντος καὶ παλαιωθέντος ἀνθρωπίνου φυράματος», δι' ἧς ἀνεκαινίσεν αὐτὸ διὰ τῆς προσπελάσεως καὶ ἐνώσεως μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ κόσμου, ἐχωρίσθη καὶ διη- ρεθῆ ἡ ὑπεραγία αὐτοῦ ψυχὴ τῆς σωτηρίου σαρκός, ἀλλ' ἡ θεότης ἔμεινεν ἀδιαίρετος καὶ παντελῶς ἀπαθής· καὶ τὸ μὲν πενάγιον σῶμα αὐτοῦ παρέ- μεινεν ἐπὶ τριήμερον ἐν τῷ τάφῳ ἀδιάφθορον, ἡ δὲ μακαρία καὶ τρισόλβιος ψυχὴ αὐτοῦ κατήλθεν εἰς τὸν ἄδην, ἵνα προσφέρῃ τὴν σωτηρίαν καὶ πρὸς πάντας τοὺς ἐν αὐτῷ ἀπ' αἰῶνος καθειργμένους καὶ ἐπιδεικτικούς ταύτης, χωρὶς ὅμως νὰ ἐγκαταλειφθῇ καὶ πάθῃ «ὄσας ἀνίας καὶ θλίψεις ἔπασχον αἱ λοιπαὶ ψυχαὶ αἱ ἐν τῷ ἄδῃ κατεχόμεναι, ἀλλὰ μόνος αὐτὸς ἐλεύθερος ἐν νεκροῖς ἀναδέδεικται, ἅτε ἀναμάρτητος μόνος ἀπάντων ἀν- θρώπων ὢν καὶ ἀμαρτωλοὺς πάσης ποινῆς καὶ ἐνοχῆς ρυόμενος... Αἱ αἰτίαι δὲ τοῦ καὶ μέχρις ἄδου τοῦτον καταβῆναι, τοῦτο μὲν, ἵνα θριαμβεύσῃ κατὰ

ἡνίκα ἡ ψυχὴ ἦν ἡ τῆς ἰάσεως προηγουμένως χρῆζουσα, ἅτε ἀθάνατος οὐσα». Ἐπίσης κατὰ τῶν Ἀρειανῶν καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτῶν ἀντεπερχόμενος ὁ Κριτόπου- λος πραγματεύεται περὶ τῆς προαιωνίου ὑπάρξεως καὶ τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, αὐτόθι σ. 137 ἔξ.

1. Ἦσ. 58,5. Α' Πέτρ. 2,24.

2. «Τριήμερος δ' ἐκείθεν ἀνίσταται, εἰ καὶ ἐκ μέρους ἀλλὰ μὴ ἐξ ὀλοκλήρου τῶν ἡμερῶν ἀριθμουμένον· οὐδὲ γὰρ ἀναγκαῖον τοῦτο. Ἀνίσταται δὲ πάντα τὰ τῆς σαρκὸς πάθῃ ἀποσεισάμενος, οὐδὲ πρότερον μὲν κυριευθεὶς ὑπ' αὐτῶν, ἀλλ' ἐθελοντῆς ὑπὲρ ἡμῶν ταῦτα προσήκατο, ὡς εἰρηται. Νῦν δὲ παντελῶς ταῦτα ἀπε- βάλετο· εἰ δὲ βεβρωκέναι καὶ πεποκέναι μετὰ τὴν ἀνάστασιν λέγεται, ἀλλ' ὀικονο- μικῶς τοῦτο πέπραχε καὶ οὐχ ὡς χρεῖαν ἔχων» (Ὁμολογ. 8).

3. Ἡ ἐκ δεξιῶν καθέδρα σημαίνει «τὴν ἐπέκεινα καὶ ἀνωτάτω τιμὴν· οὐδὲ γὰρ σωματικῶς τὸ ἐκ δεξιῶν νοοῦμεν κατὰ τοῦ ἀσωμάτου καὶ ἀπεριγράπτου Θεοῦ» (αὐτόθι).

τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἀποστάτου τυράννου καὶ τὴν ὀφρῦν αὐτοῦ τὴν ἐπληρμένην ταπεινώσει, ἀσθενῆ καὶ ἀνίσχυρον ταύτην τοῦ λοιποῦ ἡμῖν ἀποφαίνων, τοῦτο δέ, ὃ καὶ μεῖζον καὶ ἀναγκαιότερον, ἵνα τοὺς ἐκεῖσε κατεχομένους διὰ τὴν προπατορικὴν ἁμαρτίαν τῶν δεσμῶν καὶ τῶν θλίψεων ἀπαλλάξῃ, διδάσκων αὐτοὺς τὰ περὶ αὐτοῦ, καὶ τὴν ἄνοδον τούτοις προοδοποιῶν, εἰς αὐτὸν ἤδη πιστεύσασιν, αὐτὸς πρωτότοκος τῶν νεκρῶν γενόμενος, ὡς μηκέτι ἀποθανούμενος, ἀλλὰ καὶ ζωοποιῶν οὓς βούλεται»¹.

2. Περὶ τῆς προγενέσεως, τοῦ προορισμοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης².

Τὴν διὰ τοῦ Σωτῆρος ἀπολύτρωσιν τοῦ ἁμαρτήσαντος ἀνθρωπίνου γένους προέθετο ὁ προγόνος τὴν πτώσιν αὐτοῦ Θεὸς πρὸ καταβολῆς κόσμου διὰ τῆς αἰδίου αὐτοῦ προθέσεως ἢ βουλῆς. Ὅθεν πρὸ καταβολῆς κόσμου ὁ Θεὸς προέγνω καὶ προώρισε καὶ ἐκάλεσε καὶ ἐδικαίωσε καὶ ἐδόξασε τοὺς πιστεύσοντάς εἰς Χριστὸν καὶ ἀξίους τῆς χάριτος αὐτοῦ. Οὕτως «ἐδόξασεν ὁ Θεὸς τῇ αὐτοῦ χάριτι, οὓς ἐδικαίωσε τῷ αἵματι τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ υἱοῦ· ἐδικαίωσε δέ, οὓς ἐκάλεσε διὰ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ Πνεύματος· ἐκάλεσε δέ, οὓς εἰς τοῦτο προώρισε τῇ ἰδίᾳ δικαιοκρίσι· προώρισε δέ, οὓς προέγνω ἀξίους ἔσεσθαι τῆς αὐτοῦ χάριτος. Ἄλλ' ἐνταῦθα περὶ τῆς ἀξίας τῶν ἐκλεκτῶν ἅπασα ἡ ζήτησις· πότερον ἐκ τοῦ προγινώσκοντος αὕτη ἢ ἐκ τῶν προγινωσκομένων. Εἰ μὲν ἐκ τοῦ προγινώσκοντος, ἀνάγκη καὶ τὴν ἀναξιότητα τῶν ἀποβλήτων ἔξ ἐκείνου. Ἄλλὰ φεῦ τῶν κακῶν. Οἴχεται γὰρ ἡ τοῦ Θεοῦ ἀγαθότης καὶ δικαιοσύνη, ἥνικα πάντων ἐπίσης πλάστης ὢν, τοῖς μὲν ἀγαθὰ προνοεῖται, τοῖς δὲ τάναντία. Ποῦ δὲ θήσωμεν τὸ «εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ θέλων πάντας σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν» ;³ Εἰ δ' αὖ ἐκ τῶν προγινωσκομένων ἡ ἀξία, ποῦ θήσωμεν τὸ «χάριτί ἐστε σεσωσμένοι»⁴ καὶ πολλὰ τούτῳ παρόμοια ἐν τῇ θεοπνευστῶ Γραφῇ κείμενα;»⁵. Πρὸς λύσιν τοῦ δυσχεροῦς τούτου προβλήματος δεόν νὰ ἀναζητήσωμεν, τί εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὁ Θεὸς προγινώσκων καὶ ἀνευρίσκων ἐν τοῖς ἀνθρώποις προορίζει αὐτοὺς καὶ καλεῖ καὶ δικαιοῖ καὶ δοξάζει. Τοῦτο οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἀλλ' ἢ ἡ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ λόγον χρῆσις τοῦ φυσικοῦ φωτὸς ἢ τοῦ ἐμφύτου φυσικοῦ νόμου, ὅστις ἐναπελείφθη αὐτῷ καὶ μετὰ τὴν πτώσιν, ὡς προείπομεν. Ὁ φυσικὸς δ' οὗτος νόμος ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὁ ἀνθρώπος δύναται φυσικῶς νὰ διακρίνῃ τὸ ἀγαθὸν τοῦ κακοῦ καὶ νὰ ποιῇ καὶ καλὴν καὶ κα-

1. Αὐτόθι. Πλείω περὶ τῆς δογματικῆς σημασίας τῆς καθόδου τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν ἄδην βλέπ. ἐν Ἰω. Καρμίρη, Ἡ εἰς ἄδου κάθοδος τοῦ Χριστοῦ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, Ἀθῆναι 1939, σ. 74 ἔξ.

2. Ὁμολογ. 4 καὶ 6.

3. Α' Τιμ. 2, 4.

4. Ἐφ. 2, 5.

5. Ὁμολογ. 4.

κὴν χρῆσιν αὐτοῦ. «Θεωρεῖται δὲ ἡ κατὰ λόγον χρῆσις τοῦ φυσικοῦ φωτός οὐχ ἀπλῶς εἰς τὸ μὴ ποιεῖν τι κακὸν—τοῦτο γὰρ πνευματικὸν ἂν εἶη καὶ Θεοῦ πρὸς τὰ λογικὰ μέγιστον δῶρον—, ἀλλὰ ποιῶντα τοῦτο εἰδέναι ὅτι κακὸν καὶ αἰσχύνεσθαι, ἀλλὰ μὴ ἰσχυρίζεσθαι καλὸν τοῦτο παραστῆσαι, καυχᾶσθαι τε ἐπὶ τούτῳ καὶ σεμνύνεσθαι... Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ καταχρῆσθαι τῷ φυσικῷ φωτί, τὸ μὴ ἐθέλειν εἰς αἴσθησιν ἐλθεῖν τοῦ κακοῦ, μηδὲ αἰσχύνεσθαι ἐπὶ τούτῳ, εἰ καὶ μὴ διὰ τὸν Θεόν—τοῦτο γὰρ πνευματικόν ἐστιν—ἀλλὰ γοῦν διὰ τὴν τιμὴν τοῦ λογικοῦ'. "Ὡστ' εἰ καὶ τῆς ἁγίας Γραφῆς λεγούσης πού, τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπιμελῶς ἐγκεῖσθαι ἐπὶ τὰ πονηρά², οὐ παρὰ τοῦτο ἔχοι ἂν τις εἰπεῖν, ἀδύνατον τὸν ἄνθρωπον κατὰ λόγον χρῆσθαι τῷ φυσικῷ φωτί. Πρῶτον μὲν, ὅτι ἡ ἁγία Γραφή οὐ φησι, διὰ τοῦτο μὴ ἄλλως δύνασθαι τὸν ἄνθρωπον ἢ τοῖς πονηροῖς διὰ παντὸς προσανέχοντα, καὶ τούτοις ἀεὶ συμφυρόμενον, καθάπερ ὅς τῳ βορβόρῳ, μηδὲ δυνάμενον πρὸς ἓν γέ τι τῶν πονηρῶν ἀνθίστασθαι. Ἐἰ γὰρ τοῦτο ἦν, πῶς ἂν ὁ δίκαιος Θεὸς δίκας εἰσέπραττε τοὺς κακοὺς, νῦν μὲν Σοδομίτας ἐμπιπρῶν, νῦν δὲ Αἰγυπτίους καταποντίζων καὶ πάντας τοὺς κακουργοῦντας τιμωρῶν; Οὐδὲν ἄρα τοιοῦτον. Ἀλλὰ τὸ ἐπιμελῶς τοῖς πονηροῖς ἐγκεῖσθαι τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνθρώπου σημαίνει μὲν τὸ ἐπιθυμητικῶς πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἔχειν, κλίνειν τε καὶ ὀρμᾶν ἐπὶ ταύτην, οὐ μὴν δὲ τὸ πᾶσαν κακίαν οὕτω βιαίως καὶ τυραννικῶς ποιεῖν, ὡς μὴ δύνασθαι ὅλως πρὸς ταύτην ἀνθίστασθαι. Οὐδὲ γὰρ δίκας εἰσεπράττοντο οἱ κακουργοῦντες, ὡς εἴρηται, εἴ γε τοῦτο ἦν. Δεύτερον δὲ τὴν μετὰ λόγου χρῆσιν τοῦ φυσικοῦ φωτός οὐχ ὅλως τὸ μὴ ἁμαρτάνειν λέγομεν, ὡς καὶ ἄνω προείρηται, ἀλλὰ τὸ μὴ ταῖς τῆς διανοίας ὀρέξεσι πάντοτε ἔπεσθαι, καθάπερ τὰ ἄλογα ζῶα περιπεσόντα δέ τινα τούτων, εἰς αἴσθησιν τοῦ κακοῦ εὐθέως ἔρχεσθαι, ἀνιᾶσθαι τε καὶ αἰσχύνεσθαι ἐπὶ τούτῳ, ἅτε λογικὸν ὄντα τὰ τῶν ἀλόγων πεποιημέτα. Ἀλογον γὰρ ἡ ἁμαρτία καὶ ἀλόγοις προσήκουσα.

Πᾶσιν οὖν τοῖς τῷ φυσικῷ φωτί εὖ κατὰ λόγον χρωμένοις, τούτοις ὁ πανάγαθος Θεὸς ἐπιλάμπει καὶ τὸ πνευματικὸν φῶς, τ. ἔ. ἐπανάγει αὐτοῖς τὴν τούτου ποριστικὴν καὶ καθεκτικὴν δύναμιν, ἣν ἀπώλεσαν, καὶ τὸ περὶ ταύτην αὐτεξούσιον ἤδη νεκρωθὲν τῇ παραβάσει ἀνίστησι τῇ αὐτοῦ χάριτι»³. Τοῦτο πολλῶ μᾶλλον γίνεται εἰς τοὺς ἀναγεννηθέντας διὰ τοῦ βαπτίσματος, ὡς ὀψόμεθα⁴. Πάντας λοιπὸν τούτους ὁ Θεὸς «καὶ πρῖν τοῦτο ποιῆσαι, προγινώσκει τοῦτο ποιήσοντας καὶ εἰς ἀγαθὸν τέλος τούτους προορρίζει καὶ πρὸς ἑαυτὸν καλεῖ διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ δικαιοὶ τῷ τοῦ μονογενοῦς αἰ-

1. Περὶ τούτου ποιῶνται λόγον καὶ πολλοὶ τῶν ἀρχαίων, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἰσοκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἄλλοι (αὐτόθι).

2. Γεν. 8, 21.

3 Ὁμολογ. 4.

4. Πρβλ. Ὁμολογ. 8.

ἀρχηγόνου ἁμαρτίας, δι' ἣν ἐπίσης πάντες ἐχθροὶ γεγενήμεθα τῷ Θεῷ· ἦν δὴ δικαίωσιν ἔχομεν ἐκ μόνης τῆς εὐδοκίας τοῦ Πατρὸς, ἐν τῷ αἵματι τοῦ μονογενοῦς καὶ ἀγαπητοῦ αὐτοῦ Υἱοῦ, τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, χάριτι τοῦ παναγίου αὐτοῦ Πνεύματος, ἡμῶν μηδὲν συμπραξάντων ἢ συνεισενεγκόντων εἰς τοῦτο. Ὅπερ δηλοῦται διὰ τοῦ «χάριτί ἐστε σεσωσμένοι»¹. Τὴν δὲ ἐκ τῶν ἰδίων ἡμῶν ἁμαρτιῶν, ἧτις προηγουμένως μὲν χρῆζει τῆς τοῦ Θεοῦ εὐδοκίας, ἧς ἄνευ πάντα τὰ ἡμέτερα νεκρὰ καὶ ἀνενέργητα· ἐπομένως δὲ καὶ τῆς ἡμῶν σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας, καθ' ὃ εἴρηται τὸ «ἐκ τῶν ἔργων σου δικαιοθήσῃ καὶ ἐκ τῶν ἔργων σου κατακριθήσῃ»². Δοκοῦσι δὲ αἱ ἀγαθοεργίαι κἂν τῇ στάσει τῇ ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ συμβάλλειν ὅπως οὖν. Τὸ μὲν γὰρ ἀπλῶς ἔνδον τοῦ νυμφῶνος γεκέσθαι, δωρεὰν ἐλάβομεν ἐκ μόνης τῆς χάριτος τοῦ καλέσαντος Θεοῦ. Ἐπεὶ δ' ἀκούομεν, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Θεοῦ πολλὰς καὶ διαφόρους μονὰς εἶναι³, καὶ ὅτι ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων καὶ ἀστήρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ⁴, συνίεμεν ἐκ τούτων εἶναι τινα διαφορὰν ἐν τῇ στάσει τῶν ἐκλεκτῶν. Τὸ γοῦν τοιαῦδε ἢ τοιαῦδε στάσεως ἐκεῖσε τυχεῖν, ἐκ τῶν ἐκάστου ἔργων προσγίγνεσθαι πιστεύομεν καθ' ὃ γὰρ τις ἔσπειρεν, οὕτω καὶ θερίσει⁵. Διὸ ἀναγκαῖα τοῖς ἐκλεκτοῖς τὰ καλὰ ἔργα. Πρῶτον ἵνα φαίνεται ἢ ἐν αὐτοῖς πίστις μὴ νεκρὰ οὔσα, ἀλλὰ ζῶσα καὶ καρποφόρος, δι' ἧς καρποφορίας αὐτοὶ τε καλὸν παράδειγμα εἶεν ἀλλήλοις, καὶ ὁ Θεὸς δοξάζοιτο δι' αὐτῶν⁶. Ἐπειτα καὶ ἵνα δι' αὐτῶν φύγωσι τὴν πρόσκαιρον ποινήν, ἣ ὑπόκειται, ἐπὶ τῷ δέοντος ἀμάρτωσι. Πρὸς δὲ καὶ ἵνα μείζονος ἀπολαύσωσι καὶ κρείττονος στάσεως τύχωσιν ἐν τῇ τῶν πρωτοτόκων Ἐκκλησίᾳ, ἧτις ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν⁷.

Πρὸς τοῦτο ἔδωκεν εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς ὁ Θεὸς ἐντολάς τινας, «εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ ἐκείνοις συμφέρον ἀφορώσας, ἅμα δὲ καὶ τεκμήριον ὥσπερ ἀπαιτῶν τῆς ἐκείνων πρὸς τὸν δεσπότην εὐνοίας τε καὶ εὐπαθείας». Τοιαῦται εἶναι αἱ ἐντολαὶ τοῦ δεκαλόγου, ἃς ὀφείλουσιν οἱ ἐκλεκτοὶ νὰ τηρῶσιν. Ἀλλὰ «παραβαίνοντες ἐνίστε ταύτας, ἀνθρώποι γε ὄντες καὶ ἀσθενεῖς ἀποκείμενοι, οὗν ἀποβάλλονται μὲν παρὰ τοῦ ἐκλέξαντος Θεοῦ,

τέρω διάπτυσιν τῆς δικαιοσύνης, συντελοῦντα εἰς τὴν ἄνοδον τῶν δεικνυμένων εἰς ἀνωτέραν βαθμίδα ἀγιασμοῦ καὶ ἀντιστοίχως μακαριότητος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν ἢ, ὡς λέγει, «διαφορὰν ἐν τῇ στάσει τῶν ἐκλεκτῶν».

1. Ἐφ. 2,5.

2. Ματθ. 12, 37.

3. Ἰωάν. 14, 2.

4. Α' Κορ. 15, 41.

5. Γαλ. 6, 7.

6. Ματθ. 5, 16.

7. Ὁμολογ. 6.

ὅτι τε ἀμεταμέλητα τὰ τούτου χαρίσματα καὶ ὅτι οὐδὲ ἀγαπᾷ ὁ Θεὸς εἰς τέλος ἀγαπᾷ,¹ ὑπόκεινται δὲ τῇ προσκαίρῳ τοῦ Θεοῦ ῥάβδῳ... Πλὴν τοὺς αὐτοῦ ἐκλεκτοὺς ὁ Θεὸς παιδεύων ἢ πειρασμοῖς τούτους συγχωρῶν περιπεσεῖν, οὐθ' ὑπὲρ τὴν ἐκείνων δύναμιν τοῦτο ποιεῖ». Ἡ τοιαύτη τιμωρία τοῦ Θεοῦ χρησιμεύει εἰς τοὺς δεδικαιωμένους ὡς τις ῥάβδος σωφρονίζουσα καὶ βακτηρία ὑποστηρίζουσα αὐτούς, ἵνα μὴ ἐκπέσωσι τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἀναγκαιούσης πρὸς τοῦτο τῆς μετανοίας καὶ συντριβῆς τῶν ἁμαρτανόντων, τῆς ἀποχῆς ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ τῆς ἐπιτελέσεως διαφόρων ἀγαθοεργῶν παρ' αὐτῶν, οἷον προσευχῶν, νηστειῶν, ἐλεημοσυνῶν κ.λ.π.² Κατὰ ταῦτα, πάντες οἱ ἀναγεννηθέντες καὶ δικαιοθέντες χριστιανοὶ ὀφείλουσι νὰ ἐκτελῶσι τὰ ἀνωτέρω ἀναγκαῖα τοῖς πᾶσιν ἀγαθὰ ἔργα, ἥτοι τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, ὧν ἡ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον μέτρον πλήρωσις εἶναι δυνατὴ παντὶ χριστιανῷ, παραβαίνοντες δὲ τὸ καθῆκον αὐτῶν τοῦτο ἐπισύρῳσι τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ τιμωρίαν. Ἀλλὰ τῶν ἐπιταγματικῶν καὶ ἀναγκαίων τούτων τοῖς πᾶσιν ἐντολῶν (praecepta) πρέπει νὰ διακριθῶσιν αἱ προαιρετικαὶ καὶ μὴ ἀναγκαῖαι τοῖς πᾶσιν εὐαγγελικαὶ παραινέσεις (consilia evangelica), αἵτινες ἐπαφιέμεναι τῇ προαιρέσει τῶν χριστιανῶν, εἶναι μὲν ἐπαινεταὶ καὶ πολλῶν ἐγκωμίων καὶ ἀμοιβῶν ἄξια εἰς τοὺς πληροῦντας αὐτάς, τοὺς μοναχοὺς πρὸ πάντων, παραλειπόμεναι δ' ὅμως δὲν συνεπάγονται τὴν κατάκρισιν καὶ τιμωρίαν τοῦ Θεοῦ. «Τῶν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας τὰ μὲν ἐστὶν ἐπιταγματικά ὡς ἀναγκαῖα, οἷον τὸ μὴ φρονεῖν, μὴ κλέπτειν, μὴ μοιχεύειν κ. τ. δ., τὰ δὲ ἐπιταγματικά μὲν ὡς ἀναγκαῖα οὐκ ἂν εἴη, ἐπαινετὰ δὲ ἄλλως καὶ πολλῶν ἐγκωμίων ἄξια, οἷον τὸ τῆς ἀληθοῦς παρθενίας κατόρθωμα, ἢ ἐσχάτη ἀκτημοσύνη, ἢ ἄκρα ὑπομονή... ἢ παντελής ἀπαλλαγὴ τῶν τοῦ κόσμου θορύβων»³. Ἐννοεῖται βεβαίως, ὅτι αἱ τε ἐντολαὶ καὶ αἱ παραινέσεις, «οἱ τε λαϊκοὶ οἱ τε μοναχοὶ τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ στοχάζονται, ὅς ἐστιν ἡ ἐν Χριστῷ αἰώνιος ζωή», ἥς πάντες δύνανται νὰ τύχωσιν, ἀκολουθοῦντες εἴτε τῇ μιᾷ εἴτε τῇ ἑτέρῃ ὁδῷ, ἀλλ' ὅμως ἡ δευτέρα, «ἀπηλλαγμένη οὕσα τῶν τοῦ κόσμου θορύβων, οὐ μικρῶν ἐμποδίων τῇ ἀρετῇ ὄντων, ἐπιτομωτέρα εἶναι καὶ ῥῶν πρὸς τοῦτο»⁴. Σημειωτέον ὅμως καλῶς ὅτι πάντα τὰ ἀγαθὰ ἔργα, καὶ αὐτὰ αἱ εὐαγγελικαὶ παραινέσεις, δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὰ ἀξιόμισθα, καὶ αὐτὰ τὰ ἔκτακτα ἔργα δὲν εἶναι καὶ ὑπέρτακτα (opera supererogationis), ἐξερχόμενα τοῦ κύκλου τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου καὶ κεκτημένα περισσεύουσαν ἀξιομισθίαν, δυναμένην νὰ διατεθῇ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας εἰς τοὺς ὑστεροῦντας χριστιανούς, ὡς παρεκδέχεται τὸ πρᾶγμα ἢ Ῥωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ. Τοιαύτην περισσεύουσαν ἀξιομισθίαν ἢ «ἀκριβοδί-

1. Ἰωάν. 13,1.

2. Ὁμολογ. 6.

3. Ὁμολογ. 19.

4. Αὐτόθι.

καὶ παρὰ τῷ Θεῷ καὶ περιττὰ καὶ περισσεύματα», διατιθέμενα «ὡσπερ λάχανα» ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, δὲν ἔχουσιν οὐδ' αὐτοὶ οἱ ἅγιοι, ὡς ὀψόμεθα¹. Καθόλου εἰπεῖν, ἡ διάκρισις μεταξὺ τῶν καθηκουσῶν τοῖς πᾶσιν ἐντολῶν καὶ τῶν προαιρετικῶν εὐαγγελικῶν συμβουλῶν καὶ παραινέσεων, ὡς καὶ ἡ ἀξιομισθία τῶν ἀγαθῶν ἔργων καθόλου δὲν εἶναι ἀπόλυτος, ἀλλὰ σχετική, καὶ ἐπομένως δὲν δικαιούμεθα νὰ καυχώμεθα ἐπ' αὐτοῖς, ἀξιοῦντες δυνάμει τούτων παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν δικαίωσιν καὶ σωτηρίαν ἡμῶν, ἥτις εἶναι δῶρον τῆς θείας χάριτος, ἀλλὰ νὰ λέγωμεν, «ὅταν ποιήσωμεν πάντα τὰ διαταχθέντα ἡμῖν, δοῦλοι ἀχρεῖτοι ἐσμέν, ὅτι ὁ ὀφείλομεν ποιῆσαι πεποιθήκαμεν»².

3. Περὶ τῆς Ἐκκλησίας³

Τῆς θείας χάριτος καὶ σωτηρίας κιβωτὸς καὶ τῆς μεταδόσεως τῆς ἀπολυτρώσεως εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὄργανον εἶναι ἡ Ἐκκλησία. Ἀλλὰ περὶ τῆς οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας δὲν παρέχεται πλήρης ὀρισμὸς οὔτε ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ οὔτε ἐν τῇ ἱερᾷ Παραδόσει, διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ διατυπωθέντες τοιοῦτοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον, ἐξαιροῦσι μονομερῶς ἢ τὸν ἑρατὸν ἢ τὸν ἀόρατον χαρακτῆρα τῆς Ἐκκλησίας. Ἐντεῦθεν καὶ ὁ Κριτόπουλος, μὴ παρέχων ἴδιον ὄρισμόν, παραλαμβάνει τὰς κρατούσας τότε δύο περὶ Ἐκκλησίας ἀτελεῖς ἐκδοχάς, μὴ ὑποπευθεῖς, ἴσως, τὴν ἀτέλειαν αὐτῶν καὶ τὴν συγγένειαν πρὸς τὴν ἀντίστοιχον διδασκαλίαν τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἢ μὴ θελήσας νὰ τονίσῃ τὴν ἐν προκειμένῳ διαφορὰν μεταξὺ τῆς διδασκαλίας ἐκείνου καὶ τῆς ἁρθοδόξου διδασκαλίας. Ὅθεν γράφει: «Ἐκκλησία ἐστίν, ὡς μὲν τινες βούλονται, σύστημα πάντων τῶν εὐαγγελικῶν κηρύγμασι ὁπωσοῦν πεισθέντων, ἁρθοδόξων φημι καὶ αἰρετικῶν. Ἄλλοι δὲ θέλουσιν εἶναι ταύτην σύστημα μόνων τῶν ἁρθοδόξων καὶ περὶ τὸν Χριστιανισμὸν κατὰ πάντα ὀγμαιόντων, ὅθεν καὶ ἅγια προσηγόρευται»⁴. Ἐκ τῶν δύο τούτων ὀρισμῶν ὁ Κριτόπουλος προκρίνει τὸν δεύτερον, σημειῶν εὐθύς καταπέρω: «μᾶλλον οὖν τοῦ σκοποῦ στοχάζονται οἱ ἕξ ἁγίων ταύτην συγκεῖσθαι λέγοντες». Ταῦτα δὲν πρέπει νὰ ἐνηνομηθῶσιν ἐν πνεύματι προτεσταντικῷ, διότι δι' αὐτῶν ὁ Κριτόπουλος προτίθεται κυρίως ν' ἀποκλείσῃ τῆς ἀληθοῦς Ἐκκλησίας τοὺς μὴ ἁρθοδόξους καὶ ὕμῳ κατὰ πάντα ἔχοντας περὶ τὴν πίστιν, ἥτοι τοὺς αἰρετικούς, οἷς κακῶς συγκαταριθμεῖ ὁ πρῶτος ὀρισμὸς μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, οὐχὶ δὲ τοὺς μὴ ὑγιαίνοντας ἠθικῶς, ἥτοι τοὺς ἁμαρτωλοὺς, οἵτινες, κατὰ τὴν ἁρθοδόξον πίστιν, συναριθμοῦνται μετὰ τῶν μελῶν τῆς

1. Ὁμολογ. 17.

2. Λουκ. 17, 10.

3. Ὁμολ. 7, 11 καὶ 23. Ἀποκρίσ. 2 καὶ 8.

4. Ὁμολογ. 7.

Ἐκκλησίας, συμφώνως πρὸς τὰς παραβολὰς τῶν ζιζανίων¹, τῆς σαγήνης², τοῦ βασιλικοῦ γάμου³ κ.τ.λ., καὶ συμφώνως πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπὸν τῆς Ἐκκλησίας, ἀποσκοπούσης τὴν μετάνοιαν καὶ τὴν σωτηρίαν τῶν ἁμαρτωλῶν. Παλλῶ μᾶλλον ἢ ἀτέλεια καὶ μονομέρεια τοῦ ὑπὸ τοῦ Κριτόπουλου ἀορίστως πως καὶ ἀσθενῶς υἱοθετηθέντος ὀρισμοῦ περὶ Ἐκκλησίας νομίζομεν ὅτι ἔγκαιται κυρίως ἐν τῷ μονομερεῖ τονισμῷ τῆς ἀοράτου ὄψεως τῆς Ἐκκλησίας, χωρὶς νὰ τονίζεται ἐπ' ἴσης ἐν αὐτῷ καὶ ἡ ὄρατὴ ὄψις αὐτῆς, ὡς ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου ἐπιβάλλεται. Τοῦτο προέρχεται μᾶλλον ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Κριτόπουλος παρέλαβεν ἔτοιμον τὸν ὑπάρχοντα ἀτελεῖ ὀρισμὸν, χωρὶς αὐτὸς νὰ συντάξῃ ἴδιον πληρέστερον τοιοῦτον, περιλαμβάνοντα ἀμφοτέρω τὰ στοιχεῖα τῆς Ἐκκλησίας, τὸ τε ἀόρατον καὶ τὸ ὄρατόν. Ἐν τούτοις ὅμως ἀναφέρει καὶ τὸ ὄρατόν στοιχεῖον τῆς Ἐκκλησίας ἐν τοῖς κεφαλαίοις 7, 11 καὶ 23 τῆς Ὁμολογίας καὶ ἐν ταῖς 2 καὶ 8 Ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Θωμᾶν Γῶδον, ἐνθα ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐξωτερικῆς ὀργανώσεως καὶ διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἐκ τῶν ὁποίων, ἄρα, δύναται νὰ συμπληρωθῇ ὁ ἀνωτέρω ὀρισμὸς αὐτοῦ. Ὡστε, ἀληθῶς εἰπεῖν, εὐρισκόμεθα πρὸ ἑλλιποῦς καὶ ἀνεπιτηχοῦς ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου ὀρισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς καὶ παρ' ἄλλοις ἀνατολικοῖς τε καὶ δυτικοῖς θεολόγοις παρατηρεῖται⁴, οὐχὶ δὲ προτεσαντιζόντος τοιοῦτου, ὡς πινες ὑπέλαβον⁵, ἀφοῦ ὁ Κριτόπουλος δὲν παραλείπει νὰ περιγράψῃ καὶ τὴν ὄρατὴν καὶ περιγραπτὴν ὄψιν τῆς Ἐκκλησίας.

Εὐθὺς μετὰ τοῦς ἀνωτέρω περὶ Ἐκκλησίας ὀρισμοὺς ὁ Κριτόπουλος, οἰοῦναι συνειδῶς τὸ ἑλλιπὲς καὶ ἀνεπαρκὲς αὐτῶν, κατηγορεῖ τῆς Ἐκκλησίας τὰς τέσσαρας ἀρχαίας ιδιότητας τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως, μία, ἅγια, καθολικὴ καὶ ἀποστολική, ὧν παρέχει τὴν ἐπομένην ἴδιαν ἐρμηνείαν: «Μίαν μὲν ταύτην ἐκάλεσαν οἱ Πατέρες διὰ τὸ μονοειδὲς καὶ ἀπλοῦν τῆς πίστεως· μία πίστις, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ἐν βάπτισμα⁶. Ἄγιαν δέ, διὰ τὸ ἁγίους εἶναι, ἐξ ὧν συνίσταται, ἁγιασθέντας τῷ παναγίῳ τοῦ Θεοῦ πνεύματι⁷. Κα-

1. Ματθ. 13, 24-30.

2. Ματθ. 13, 47-50.

3. Ματθ. 22, 1-14.

4. Πρβλ. X. Ἀνδροῦτσου, μν. ἔ. σ. 261.

5. Βλέπ. R. Hofmann, μν. ἔ. σ. 139. A. Palmieri, μν. ἔ. σ. 574. F. Gavin, μν. ἔ. σ. 212. M. Jugie, μν. ἔ. τ. IV. σ. 296, πρβλ. καὶ σ. 386. V. Grumel, ἐνθ' ἄν. σ. 1624 κ. ἄλ.

6. Ἐφ. 4,5.

7. Πρόκειται περὶ ἑλλιποῦς μὲν ἀλλ' ὀρθῆς ἐρμηνείας τῆς ιδιότητος «ἅγια», ἧς παρέχει ὁ Κριτόπουλος τὴν γενικὴν καὶ ἀρχικὴν μόνον ἔννοιαν, παραλείπων τὰ εἰδικώτερα στοιχεῖα αὐτῆς. Διότι, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ X. Ἀνδροῦτσος, «καθόλου ἢ Ἐκκλησία εἶναι ἅγια ὡς ἀποτελουμένη ἐξ ἁγίων, ὡς ὠνομάζοντο οἱ πρῶτοι χριστιανοί, ἦκοι κατὰ τὴν θεμελιώδη σημασίαν τῆς λέξεως ἐκ μελῶν, ἅτινα γεγόμενα δεκτὰ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὴν μετὰ τοῦ Κυρίου κοινωνίαν

θολικὴν, διὰ τὴν ἔνωσιν τῶν ἀπανταχοῦ διεσπαρμένων μερικῶν καὶ κατὰ χώραν ἐκκλησιῶν, αἱ πᾶσαι τῷ συνδέσμῳ τοῦ Ἁναγίου Πνεύματος μίαν καθολικὴν ἀποτελοῦσιν. Ἀποστολικὴν, ὅτι τῶν Ἀποστόλων διδασκαλίαν κατέχει καὶ οὐκ ἄλλην τινὰ νόθον καὶ ἔκφυλον. Ἐκκλησιαν δὲ, ὅτι οὐκ ἀφ' ἑαυτῆς αὕτη συνήχθη, ἀλλ' ἄλλος ταύτην εἰς τοῦτο ἐκάλεσεν, ὃς ἔστιν ὁ εἰς ἐν Τριάδι Θεός». Ἐν συνεχείᾳ ἀποδίδει ὁ Κριτόπουλος εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὰς ἀγιογραφικὰς προσηγορίας αὐτῆς: νύμφη Χριστοῦ¹, οἶκος Θεοῦ καὶ Ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, καὶ στῦλος καὶ ἑδραῖωμα τῆς ἀληθείας² καὶ σῶμα Χριστοῦ³, δι' ὧν αὐθις ἐξάιρει καὶ τὸν ὄρατὸν καὶ τὸν περιγραφτὸν χαρακτῆρα αὐτῆς.

Ὡς τοιαύτη ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἀντικείμενον πίστεως, ὡς διδάσκει τὸ σύμβολον τῆς πίστεως διὰ τοῦ ἐνάτου ἄρθρου του. Ἀλλ' ὅμως «οὐ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον πιστεύομεν εἰς τε τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἥγουν εἰς αὐτὸν τὸν Θεόν, καὶ εἰς τὴν ἁγίαν Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ κατὰ ἄλλον καὶ ἄλλον. Εἰς μὲν γὰρ τὸν Θεὸν πιστεύοντες, πιστεύομεν ὡς εἰς Θεὸν δημιουργὸν καὶ κυβερνήτην πάσης ἀοράτου καὶ ὄραμένης κτίσεως, ὡς εἰς δυνάμενον πάντα, ὡς εἰς πάντα ἀληθεύοντα. Εἰς δὲ τὴν ἁγίαν Ἐκκλησίαν πιστεύοντες, οὔτε ὡς εἰς Θεὸν πιστεύομεν οὔτε ὡς εἰς δυναμένην πάντα, ἀλλὰ μόνον ὡς εἰς ἀληθεύουσαν κατὰ πάντα, ἅτε ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀγομένην καὶ φερομένην καὶ τῆς εὐθείας παρατραπήναι μὴ δυναμένην».

Περαιτέρω ὁ Κριτόπουλος ἀναρρίπτει τὸ πάντοτε ἐπίκαιρον ζήτημα: Τίς τῶν ἐπὶ μέρους Ἐκκλησιῶν εἶναι ἡ μία, ἁγία, καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως⁴. Ἀπαντῶν δὲ λέγει, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἀφῆκεν ἀτέκμαρτον τὴν ἀληθῆ καὶ γνησίαν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν αὐτοῦ,

ἀπεχωρίσθησαν οὕτω τοῦ βεβήλου κόσμου ἀφιερωθέντα τῷ Θεῷ» (μν. ἔ. σ. 278). Ἄλλως τε, ὅτι ὀρθοδόξως καὶ οὐχὶ πεπλανημένως, ὡς φρονεῖ πάλιν ὁ M. Jugie (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 296), ἐννοεῖ τὸ πρᾶγμα ὁ Κριτόπουλος, φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ὀρθῆς ἐκδοχῆς τοῦ ὡς ἄνω δευτέρου ὀρισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας, ἐν ᾧ παρατηρεῖ, ὅτι αὕτη προσηγόρευται ἁγία ὡς ἀποτελουμένη ἐκ μόνων τῶν ὀρθοδόξων καὶ περὶ τὸν Χριστιανισμὸν κατὰ πάντα ὑγιαίνοντων.

1. Ἐφ. 1, 23, 5, 23—32.

2. Α' Τιμ. 3, 15. Β' Κορ. 6, 16.

3. Ρωμ. 12, 4—5. Ἐφ. 1, 22—23, 5, 23. Κολοσ. 1, 18, 2, 19.

4. «Ἀπορία δὲ μεγάλη δοκεῖ κατὰ τὸν νῦν χρόνον, ποῦ τὴν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν ζητητέον. Τῶν ἀνθρώπων γὰρ ὑπὸ ἐριδος καὶ φιλονεικίας εἰς πολλὰ τμήματα διαιρεθέντων καὶ ἐκκλησίας ἑαυτοῖς συγκροτησάντων, ἐκάστη τούτων φιλοτιμεῖται ἑαυτῇ τὸ ὀρθόδοξον καὶ ἀποστολικὸν περιάψαι. Καὶ εἶγε ἦν ἔθνος τι τῶν μῆπω τῷ εὐαγγελικῷ ζυγῷ ὑποταγέντων, ἐθέλον δὲ νῦν τῷ Χριστιανισμῷ προσελθεῖν, ἠπόρησεν ἄν, τίνι τῶν ἐκκλησιῶν προσδραμητέον. Οὕτω τὸ πρᾶγμ' ἀσαφές καὶ ἀμφίβολον δοκεῖ, ἐκάστον ἑαυτοῦς μίαν εὐσεβεῖν οἰόμενων, τοὺς δὲ λοιποὺς ἐν οὐδενὶ λόγῳ τιθεμένων».

ἀλλ' ἔθεςε τὰ ἐξῆς τέσσαρα κυριώτερα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα αὐτῆς, δι' ὧν καὶ ἀντιδιαστέλλεται αὕτη τῆς τε Ῥωμαϊκῆς καὶ τῆς Προτεσταντικῆς : α') τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως, ἣτις ἐλλεῖπει ἀπὸ τῆς Προτεσταντικῆς· β') τὴν ἄνευ προσθαιριέσεων τήρησιν τῶν παραδόσεων, ὧν καὶ ἡ ὀλιγορία καὶ ἐξουθένωσις, ὡς ἐν τῇ Προτεσταντικῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ ἡ κατάχρησις, ὡς ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ, εἶναι ἐπικίνδυνον· γ') τὴν σταθερὰν καὶ ἀκατανίκητον ἐμμονὴν ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει καὶ τὴν ἀνένδοτον ἀντίστασιν κατὰ τῶν διωκόντων αὐτήν, τοῦθ' ὅπερ κατ' ἐξοχὴν κοσμεῖ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἣτις, περιστοιχιζομένη ὑπὸ ἑτεροθρήσκων καὶ ἑτεροδόξων λαῶν, ὑπέστη σφοδροτάτους διωγμοὺς ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων μέχρι σήμερον, ἀναδειχθεῖσα ἀληθῆς Ἐκκλησία σταυροῦ καὶ μαρτύρων, ἀλλ' ὅμως τῇ θεῖᾳ δυνάμει πάντοτε περιγίγνεται τῶν διωκόντων· δ') τὴν ἀποστολικότητα καὶ ἄγρυπνον διαφύλαξιν τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας, ὡς τινος θησαυροῦ μεγάλου καὶ οὐρανίου, ἣν μόνῃ ἡ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ διεφύλαξεν ἀσινῆ καὶ ἀλώβητον¹.

Πάσας τὰς ἀνωτέρω ἰδιότητας καὶ τὰ ἀρχαῖα γνωρίσματα τῆς ἀληθοῦς Ἐκκλησίας συγκεντροῦσα μόνῃ ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐνθεν μὲν εἶναι ἀλάθητος, καὶ διὰ τοῦτο πιστεύομεν εἰς αὐτήν, ὡς ἐρρήθη, «ὡς εἰς ἀληθεύουσαν κατὰ πάντα, ἅτε ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀγομένην καὶ φερομένην, καὶ τῆς εὐθείας παρατραπήναι μὴ δυναμένην», ἐνθεν δὲ εἶναι ὁ κανονικὸς φύλαξ καὶ ὁ ἀνεπισηφελὴς ὁδηγὸς καὶ ἐρμηνευτὴς τῆς ἀγίας Γραφῆς², «ἣτις ἀγία Γραφή ἐνεπιστευθῆ τῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καθάπερ μεγάλου θησαυροῦ παρακαταθήκη, ὡς δοκεῖν τὴν Ἐκκλησίαν φύλακα καὶ ὁδηγὸν εἶναι τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς. Φύλακα μὲν, ὅτι πιστῶς καὶ ἀδόλως ταύτην φυ-

1. «Πρῶτον, τὸ συνάδειν πάντας τοὺς ταύτης διδασκάλους καὶ ποιμένας καὶ ἐν πᾶσιν ἀλλήλοις ὁμοφωνεῖν, ὅπερ ἐν ταῖς ἄλλαις οὐχ' εὐρίσκεται. Ἐκείνων γὰρ οἱ προστατοῦντες φαίνονται καὶ γράφοντες καὶ λέγοντες κατ' ἀλλήλων οὐκ ὀλίγα. Δεύτερον, τὸ πάντα τὰ ὑπὸ πολλῶν καὶ ἀξιοπίστων ἀνδρῶν παραδιδόμενα καὶ μαρτυρούμενα προθύμως ἀποδέχεσθαι, ἄνευ τῆς οἰασοῦν προσθαιριέσεως· ἕκαστον μέντοι μετὰ τοῦ προσήκοντος λόγου, ἀλλὰ μὴ καταχρηστικῶς, τοῦ κινδύνου ἐν ἀμφοτέροις ὁμοίου ὄντος, ἐν τε τῇ τούτων ὀλιγορίᾳ καὶ ἐξουθενώσει, ἐν τε τῇ καταχρῆσει. Τρίτον, τὸ μηδένας μὲν ταύτην διώκειν, διώκεσθαι δὲ ὑπὸ πάντων καὶ μηδέποτε τοῖς διωγοῖς ἐνδιδόναί, ἀλλ' ἀνευδότης τούτοις ἀεὶ ἀντίστασθαι καὶ θεῖα δυνάμει τῶν διωκόντων περιγίγνεσθαι. Τέταρτον καὶ σαφέστατον ταύτης γνώρισμα, τὸ πιστῶς καὶ ἀδόλως παρακατέχειν τὸ θεῖον ρῆμα, ὃ ὁ Θεὸς ἐξέθετο διὰ Προφητῶν καὶ Ἀποστόλων καὶ τοῦτο τῇ Ἐκκλησίᾳ ὡς περ φύλακι παρακατέθετο, καθάπερ θησαυρόν τινα μέγαν καὶ οὐράνιον».

2. Τούτων οὕτως ἐχόντων οὐδεμίαν ἐξαίρεσιν μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων ἀποτελεῖ ὁ Κριτόπουλος ὡς πρὸς τὸ ἀλάθητον τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἡμαρτημένως φρονεῖ ὁ R. Schlier, *Der Patriarch Kyrill Lukaris von Konstantinopel. Sein Leben und sein Glaubensbekenntnis*. Marburg 1927, σ. 87.

λάττει, οὐχ ὅπως αὕτη μηδὲν προστιθεῖσα ἢ ἀφαιροῦσα ἐκείθεν—τοῦτο γὰρ ἄντικρος ἱεροσυλία—ἀλλὰ καὶ τοὺς τοιοῦτόν τι τολμῶντας ἐλέγχει καὶ καταφωρᾷ. Ὁδηγὸν δέ, ὅτι πρὸς ταύτην ἡμᾶς ὀδηγεῖ, τὰ ἀσαφῆ δοκοῦντα σαφηνίζουσα καὶ ἀνακαλύπτουσα τὰ κεκαλυμμένα πάνυ ὀρθοδόξως καὶ θεαρέστως. Καὶ τοῦτό ἐστιν, οἶμαι, τὸ στῦλον καὶ ἐδραῖωμα τῆς ἀληθείας τὴν Ἐκκλησίαν καλεῖσθαι. Ἀλήθεια μὲν ἡ ἀγία Γραφή, ὡς ἐκ τοῦ Θεοῦ τῆς αὐτοαληθείας προαχθεῖσα. Στῦλος δὲ καὶ ἐδραῖωμα ταύτης ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία, ὡς ὑποστηρίζουσα καὶ διατηροῦσα καὶ ὀρθοδόξως ταύτην ἐρμηνεύουσα καὶ ταύτης μέχρι θανάτου ὑπερασπίζουσα». Ὡστε ἡ μὲν ἀγία Γραφὴ περιέχει τὰ δόγματα καὶ πάντα ἐν γένει τὰ εἰς σωτηρίαν συμβάλλοντα, ἡ δὲ τὴν φύλαξιν αὐτῶν πεπιστευμένη ἀληθῆς Ἐκκλησία σαφηνίζει καὶ ἐρμηνεύει ταῦτα πρὸς διδασκαλίαν καὶ σωτηρίαν τῶν πιστῶν. Π.χ. «ἡ μὲν ἀγία Γραφὴ προστακτικῶς ἡμῖν ἐπιτάττει τὰ μυστήρια, πῶς δὲ καὶ τίνι τρόπῳ ταῦτα ἱεουργητέον, οὐ λέγει· ἡ Ἐκκλησίᾳ δὲ, ἐξ Ἁγίου Πνεύματος κινουμένη, τὸν τρόπον διατάττει, τὰ πολλὰ μέντοι ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς συλλέγουσα»¹.

Ἄλλ', ὡς εἴπομεν, ἡ Ἐκκλησία εἶναι οὐ μόνον ἄορατος, ἀλλὰ συνάμα καὶ ὄρατὴ, καὶ ὡς τοιαύτη κέκτηται ἑξωτερικὴν ὀργάνωσιν καὶ διοικητικὸν σύστημα ἴδιον, περὶ ᾧ ἀλλαχοῦ² ἀσχολεῖται ἰδιαιτέρως ὁ Κριτόπουλος, συμπληρῶν οὕτω τὴν ἔννοιαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐκτιθέμενος πλήρη, εἰ καὶ οὐχὶ συστηματικῶς, τὴν ὀρθόδοξον περὶ αὐτῆς διδασκαλίαν. Τῷ ὄντι ἡ Ἐκκλησία παρουσιάζεται καὶ ὡς ὄρατὴ καὶ περιγραφτὴ κοινωνία τῶν ὀρθοδόξως ὁμολογούντων τὴν αὐτὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, κοινωνούντων τῶν αὐτῶν μυστηρίων καὶ ὑποτασσομένων εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱεραρχίαν, τὴν ἀνάγουσαν ἑαυτὴν δι' ἀδιακόπου καὶ κανονικῆς καὶ ἱστορικῶς βεβαιουμένης διαδοχῆς εἰς τοὺς Ἀποστόλους καὶ δι' αὐτῶν εἰς τὸν Κύριον. Βάσις δὲ τῆς ὀργανώσεως καὶ διοικήσεως τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι τὸ συνοδικὸν καὶ πατριαρχικὸν σύστημα, μὲ ὄργανα τοὺς πατριάρχας, ἐπισκόπους, πρεσβυτέρους καὶ διακόνους³. Οἱ πατριάρχαι, ἐπίσκοποι καὶ αὐτοὶ ὄντες καὶ

1. Ὁμολογ. 7.

2. Πρβλ. ἰδ. Ὁμολογ. 11 καὶ 23. Ἀποκρίσ. 2 καὶ 8.

3. Σημειωτέον ὅτι ἐν Ὁμολογ. 11 ὁ Κριτόπουλος, ἐπόμενος κυρίως τῷ Γ α - β ρ ι ἡ λ Σ ε β ἡ ρ ω (Συνταγματικὸν περὶ τῶν ἁγίων καὶ ἱερῶν μυστηρίων, Ἐνετία 1600, σ. 91), ἀπαριθμεῖ ἑπτὰ «τάξεις τῆς ἱερωσύνης», ἦτοι τοῦ ἐπισκόπου, πρεσβυτέρου, διακόνου, ὑποδιακόνου, ἀναγνώστου, ἐξοριστοῦ καὶ πλωροῦ, ἐπεξηγῶν ὅτι «εὐρηντα αἱ προσηγορίαι αὗται παρὰ τε τῷ ἁγίῳ Ἰγνατίῳ τῷ Θεοφόρῳ, (Πρὸς Ἀντιοχείς 12. Migne P. G. 5, 908), καὶ παρὰ πολλοῖς ἄλλοις». Ὡστε πρόκειται οὐχὶ περὶ τῶν τριῶν ἱερατικῶν βαθμῶν, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ ἀπλῶν «προσηγοριῶν» τῶν λεγομένων ἐν γενικωτέρῳ ἐννοίᾳ κατωτέρων τούτων κληρικῶν, διὸ καὶ γράφει περὶ αὐτῶν κυρίως τὴν λέξιν «ἐπενσήθησεν», ἡ ὁποία ἐπομένως ἀναφέρεται μόνον εἰς τὰς τέσσαρας πλεονεχίας τάξεις καὶ οὐχὶ εἰς πᾶς τρεῖς κυρίως βαθμοὺς

διακρινθέντες ἐκκλησιαστικῶς λόγῳ τῆς καθέδρας αὐτῶν, εἶναι τέσσαρες, ἦτοι ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἱεροσολύμων, οἵτινες εἶναι ἴσοι καὶ ὁμότιμοι καὶ ἔχουσι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν, ἐπιλύουσι δὲ τὰ διάφορα ζητήματα διὰ συνόδων ἐπὶ τῇ βίᾳ τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως, μηδεμίαν ἐξουσίαν ἔχοντες «ἐπὶ τῷ καινοτομεῖν ἢ νεώτερά τινα εἰσάγειν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τὰ σφίσιν αὐτοῖς δοκοῦντα»¹. «Οὗτοι δὲ οἱ τέσσαρες Πατριάρχαι καὶ οἱ ὑπ' αὐτοὺς ἀρχιερεῖς καὶ πάντες οἱ χριστιανοὶ συνάδουσιν ἐν πᾶσι τοῖς τῇ εὐσεβεῖ τῶν χριστιανῶν πίστει συμβάλλουσι, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς οὐδεμία διαφορὰ οὐ μόνον ἐν δόγμασιν ἢ ἐν παραδόσει τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' οὐδ' ἐν ταῖς τελεταῖς»². Οὕτως ὠργανωμένη ἡ Ὁρθόδοξος Καθολικὴ Ἐκκλησία ἔχει κεφαλὴν αὐτῆς τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν. Τὸν δὲ ἐπίσκοπον τῆς Ρώμης δὲν ἀναγνωρίζει καὶ ὡς ἀξιῶντα νὰ καλῆται κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ «ὡς παρερμηνεύοντα μὲν τὴν θεῖαν Γραφήν, ἀθετοῦντα δὲ τὰς ἐρμηνείας τῶν ἁγίων Πατέρων, καὶ τὰς μὲν παλαιὰς τῆς Ἐκκλησίας παραδόσεις ἐκβάλλοντα, καινὰς δὲ τινὰς καὶ ἐκφύλους τῷ Χριστιανισμῷ ἐπισωρεύοντα καθ' ἐκάστην»³. «Οὐδέποτε γὰρ ἠκούσθη παρὰ τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἀνθρώπον θνητὸν καὶ μυριάς ἁμαρτίας ἔνοχον κεφαλὴν λέγεσθαι τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκεῖνος γὰρ ἄνθρωπος ὢν θανάτῳ ὑπόκειται· ἐν ὧσφ δὲ ἄλλος ἐκλεχθῆ εἰς διαδοχὴν ἐκείνου, ἀνάγκη ἐν τοσοῦτῳ τὴν Ἐκκλησίαν ἀκεφάλον εἶναι. Ἄλλ' ὥσπερ σῶμα δίχα κεφαλῆς οὐδὲ ἐν ροπῇ γοῦν στήναι δυνατόν, οὕτω τὴν Ἐκκλησίαν δίχα τῆς προσηκούσης αὐτῇ κεφαλῆς μείναι κἂν ἐν βραχεῖ ἀδύνατον. Τοιγαροῦν ἀθανάτου κεφαλῆς χρεῖα τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἵνα πάντοτε ζῶσα καὶ ἐνεργῆς ᾖ, καθάπερ καὶ ἡ κεφαλὴ. Ἐτι τοιαύτης κεφαλῆς δεῖται

τῆς ἱερῶσύνης, τοὺς θεῖα συστάσει ὑφισταμένους ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, τοῦθ' ὅπερ καὶ αὐτὸς ὁ Κριτόπουλος προὑποτίθεισιν ἐν ταῖς συγγραφαῖς του.

1. Ἀπόκρισ. 8, ἀνωτέρω σ. 80. Πρβλ. καὶ Ὁμολογ. 23 καὶ Ἀπόκρισ. 1, παρὰ Κ. Δ υ ο β ο υ ν ι ὡ τ η, ἐνθ' ἀν. σ. 51—52.

2. Ἀπόκρισ. 2, παρὰ Κ. Δ υ ο β ο υ ν ι ὡ τ η, αὐτ. σ. 52. Τοῦτο ἀποδίδων ὁ Κριτόπουλος εἰς τὴν θεῖαν πρόνοιαν, ἀπαντᾷ ὡς ἀκολούθως εἰς τοὺς ἰσχυρίζομένους, ὅτι «ὅπου ἐστὶ πολλὴ σοφία καὶ πολλὰ μαθήματα, ἐκεῖ καὶ πολλὰ γινῶμαι, ὅπου δὲ ἀμάθεια, ἐκεῖ καὶ συμφωνία. Μηδεὶς τοῦτο οἰεσθῶ, ἢ ἀδικήσεις ὡς ἀληθῶς τὴν ἀλήθειαν. Ἦν γὰρ καὶ παρὰ τοῖς ἁγίοις Πατέρασι πολλὴ σοφία καὶ πολλὰ μαθήματα, ἀλλ' οὐκ ἂν τις εὗροι δύο γοῦν τῶν ἁγίων Πατέρων διαφωνοῦντας πρὸς ἀλλήλους. Ἔστι δὲ πολλὴ ἀμάθεια καὶ βαρβαρότης παρὰ τοῖς νῦν Ἀρμενίοις καὶ Νεστοριανοῖς· ἀλλ' οὐδεμίαν συμφωνίαν οὐχ ὅπως πρὸς ἐκατέρους—τοῦτο γὰρ ἀδύνατον—ἀλλ' οὐδὲ πρὸς ἀλλήλους ἔνεστιν ἰδεῖν. Θάττον γὰρ ἂν τὰ ὁρολόγια συμφωνήσῃ ἢ ἐκεῖνοι ἐν ἑαυτοῖς. Ὡστε τὴν καθ' ἡμᾶς εἰρήνην καὶ συμφωνίαν ἐν πᾶσιν οὐκ ἔστιν ἕτερον εἰπεῖν ἢ δωρεάν εἶναι τοῦ παναγίου Πνεύματος» (Ὁμολογ. 23).

3. Ἀπόκρισ. 8, ἀνωτ. σ. 80.

ἡ Ἐκκλησία, ἥτις ἐφ' ὑψηλοῦ καθημένη καὶ μέντοι τεθεωμένη δύναται ἄν τὰ πάντα ἐφορᾷν καὶ διευθύνειν πρὸς τὸ βέλτιον. Ἔστι δὲ τοιαύτη κεφαλὴ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ὁ κύριος Ἰησοῦς Χριστός, ὃς ἐστὶν ἡ κεφαλὴ πάντων, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολογεῖται¹. ἥς κεφαλῆς ζώσης διὰ πάντος συζῆ ταύτη καὶ ἡ Ἐκκλησία, κυβερνωμένη καὶ διευθυνομένη ὑπὸ τοιαύτης ἀθανάτου καὶ τεθεωμένης κεφαλῆς καὶ οὐδένα τῶν πολεμίων φοβούμενη. Κἂν μυρία κακὰ ταύτη ἐπανασταίη, πάντων αὕτη περιγίνεται δυνάμει τῆς ἑαυτῆς θείας κεφαλῆς»².

(Συνεχίζεται)

1. Ἐφ. 4, 15.
2. Ὁμολογ. 23.